

แกะกล่องของการประเมินผลอันหลากหลาย

กาญจนา แก้วเทพ

สารบัญ

หน้า

เกริ่นนำ: ที่มาของข้อเขียน

1. ทำที่ที่อิหลักอิเหลื่อต่อการประเมินผล
2. ทำไมต้องประเมินผล
3. ปรัชญา/ประโยชน์/ประเภทของการประเมินผล
4. สามจังหวัดของการวางแผนการประเมินผล
5. ช่วงที่ 1: การเลือกกล่องการประเมินผล
6. ช่วงที่ 2: การกำหนดประเด็นและการระบุผู้ที่เกี่ยวข้อง
7. ช่วงที่ 3: การเลือกเครื่องมือ/วิธีการที่จะประเมิน
8. ลีลาเฉพาะตัวของการประเมินผลแบบ สพส.

กาญจนา แก้วเทพ พระณรงค์ฤทธิ์ ขตติโย กนก กาคำ จรรยา พนาวงศ์ ชัยภักดิ์ คัดกรอง ทรง
ดู : สื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้าง
เสริมสุขภาพ (สสส.) (2549)

แกะกล่องของการประเมินผลอันหลากหลาย

กาญจนา แก้วเทพ

เกริ่นนำ: ที่มาของข้อเขียน

เอกสารชิ้นนี้ประมวลมาจากการบรรยายเรื่อง "เป้าหมาย/ปรัชญา/ความเข้าใจและประเภท การประเมินผล" โดยคุณเกียรติศักดิ์ ม่วงมิตร และการบรรยายเรื่อง "เครื่องมือและการใช้เครื่องมือ ที่หลากหลายในการประเมินผล" โดย รศ.ดวงพร คำคุณวัฒน์^{*} ในการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง "แนวทางการประเมินผลโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข" วันที่ 14-15 พฤศจิกายน 2547 มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา โดยผู้เขียนมีความมุ่งหมายที่จะใช้ข้อเขียนนี้เป็นคู่มือของ ผู้ทำโครงการ "สื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข" (สพส.) เนื่องจากตระหนักว่า การประเมินผลนั้นเป็นความ ทุกข์ชนิดหนึ่งของคนทำโครงการ จึงหวังว่าเนื้อหาของเอกสารนี้จะช่วยบรรเทาทุกข์บ้าง รุ่งสุข ให้แก่คนทำโครงการบ้างไม่มากก็น้อย

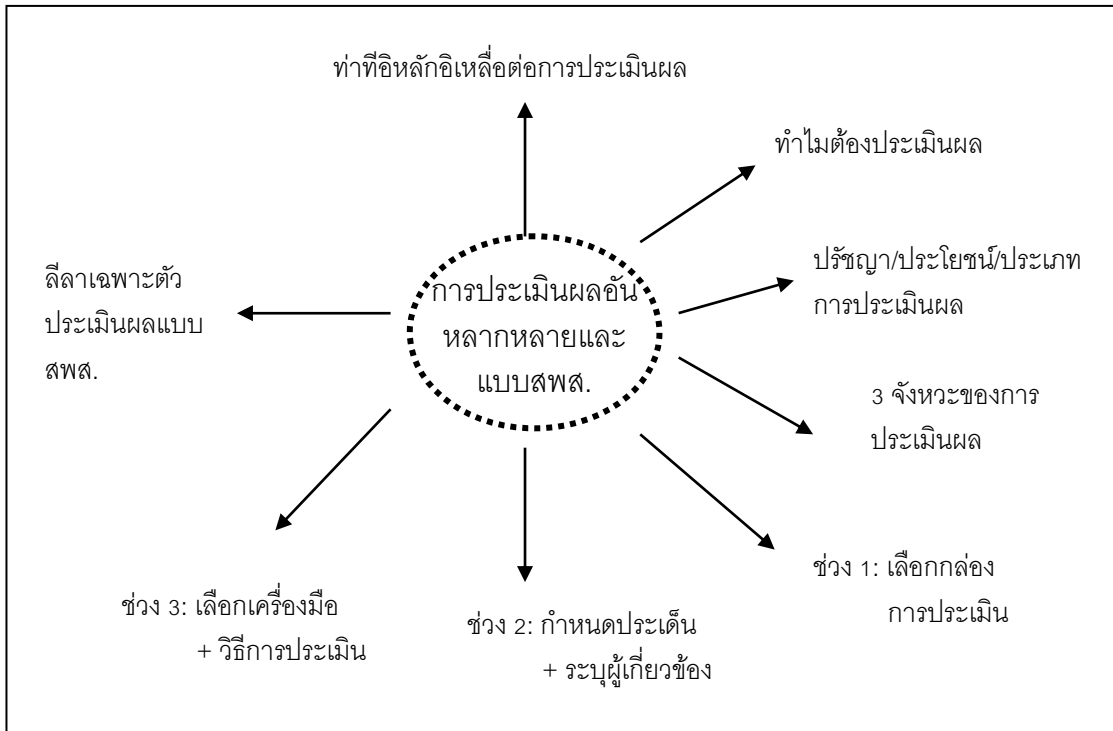
และสำหรับชื่อของบทความที่ระบุว่า "เป็นการประเมินผลอันหลากหลาย" นั้น โดยที่เนื้อหา ทั้งหลายนั้นจะนำมาจากประสบการณ์ของการประเมินผลของสพส. แต่ก็มีได้หมายความว่า สพส.จะมีสิ่งวิเศษมหัศจรรย์ในการประเมินผลก็หาไม่ เพียงแต่ "ความหลากหลาย" ที่กล่าวถึงนี้ มี นัยยะตามมา 2 ประการคือ

ประการแรก นอกจากสพส.จะมีการประเมินผลที่มีลักษณะร่วมโดยทั่วไปเช่น องค์การ/ หน่วยงานอื่นๆ สพส.ก็ยังมีประสบการณ์/มิติ/ความสนใจเฉพาะเป็นพิเศษบางประการในเรื่อง การประเมินผลที่จะนำมาแลกเปลี่ยนกับผู้อื่น และผู้เขียนคิดว่า "ลักษณะพิเศษ" ดังกล่าวนี้อาจมีอยู่ ในทุกหน่วยงาน/องค์กร

ประการที่สอง มีความหมายว่าผู้เขียนจะใช้ตัวอย่างที่เป็นของจริงจากภาคีในชุดโครงการสื่อ พื้นบ้านสื่อสารสุขจำนวน 60 โครงการเป็นเนื้อหาของงานเขียนชิ้นนี้ เนื่องจากทั้ง 60 โครงการนั้นก็ มีความหลากหลายอย่างมากพอสมควร

^{*} เนื้อหาในการบรรยาย ถอดมาจากบทเรียนงานวิจัยเรื่อง "การดำเนินงานหอกระจายข่าวสารเพื่อตอบสนองความต้องการของ ชุมชนอย่างยั่งยืน" ดวงพร คำคุณวัฒน์ และคณะ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2547. และโครงการของภาคีจาก โครงการ "สื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข" (สพส.) สำนักงานกองทุนเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนก็ไม่ได้คาดหวังว่า เอกสารเพียงไม่กี่สิบหน้านี้จะช่วยลดบันดาลให้ผู้อ่านแปลงร่างเป็นผู้เชี่ยวชาญการประเมินผลไปได้ในพริบตา เพียงแต่คาดหวังว่าความรู้จากงานเขียนนี้จะช่วยให้ผู้ทำโครงการที่ต้องเผชิญหน้ากับการประเมินผลแบบระยะเฝ้าชนสามารถที่จะเอาตัวรอดได้เท่านั้น

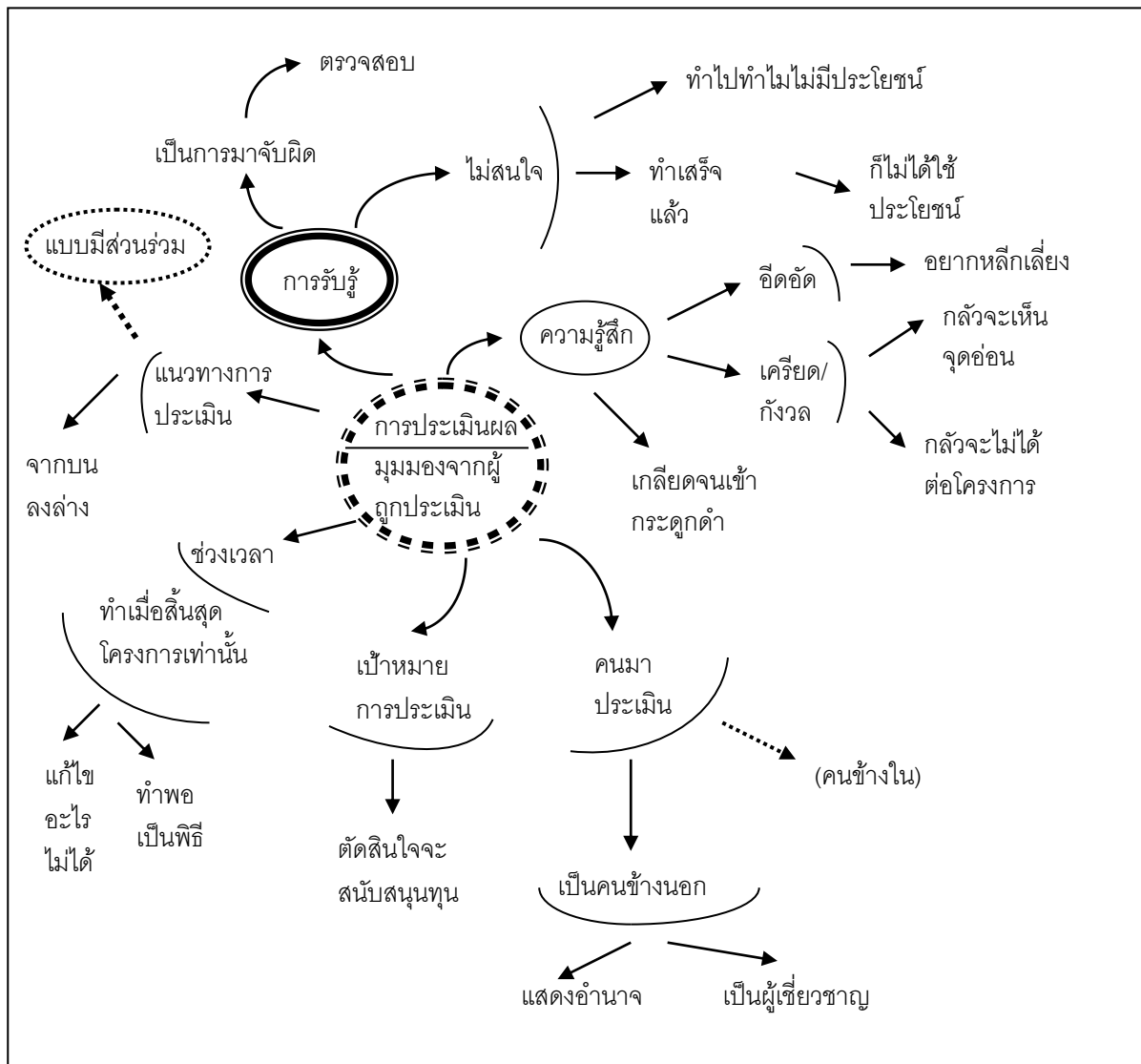

ภาพที่ 1: แผนที่ของข้อเขียน

1. ทำทีอหลักอเหลือต่อการประเมินผล

ในการประชุมภาคีและผู้สนใจงานสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข(ภาวะ) เมื่อวันที่ 14-15 พฤศจิกายน 2547 นี้ มีข้อหวัข้อว่า จะติดตั้งความเข้าใจเรื่อง "การประเมินผล" ให้แก่ผู้เข้าประชุม เนื่องจากบรรดาโครงการต่างๆที่ได้รับการสนับสนุนจากสสส. นั้น มีทำบังคับพื้นฐานว่า จะต้องเป็นโครงการที่โปร่งใส/ตรวจสอบได้ว่าเป็นการทำงานที่ได้ผล/มีประสิทธิภาพ หรือมิฉะนั้นก็เป็นโครงการที่ผู้ที่เดินผ่านเข้ามาในวงโคจรจะกลับออกมาอย่างมีภูมิปัญญา/เรียนรู้มากขึ้น ซึ่งการตอบโทย์ที่ตั้งไว้ นั้น ก็มีเครื่องมือชนิดเดียวที่จะช่วยได้คือ**การประเมินผล**

ปรากฏการณ์ที่น่าสนใจเกิดขึ้นทันทีเมื่อถึงหัวข้อ "การประเมินผล" นี้ เมื่อคุณเกียรติศักดิ์ วิทยากรหัวข้อ "การประเมินผล" เปิดผ่านการประชุมด้วยการสำรวจความเข้าใจ/ความสนใจ และอารมณ์ความรู้สึกของผู้เข้าร่วมประชุมที่มีเกือบ 200 คนที่มีต่อการประเมินผล คำถามหยั่งใจนี้ก็คือว่า "เวลาพูดเรื่องของการประเมินผล คิดอะไรบ้าง" ผู้เขียนได้จัดหมวดหมู่คำตอบเอาไว้ในภาพข้างล่างนี้

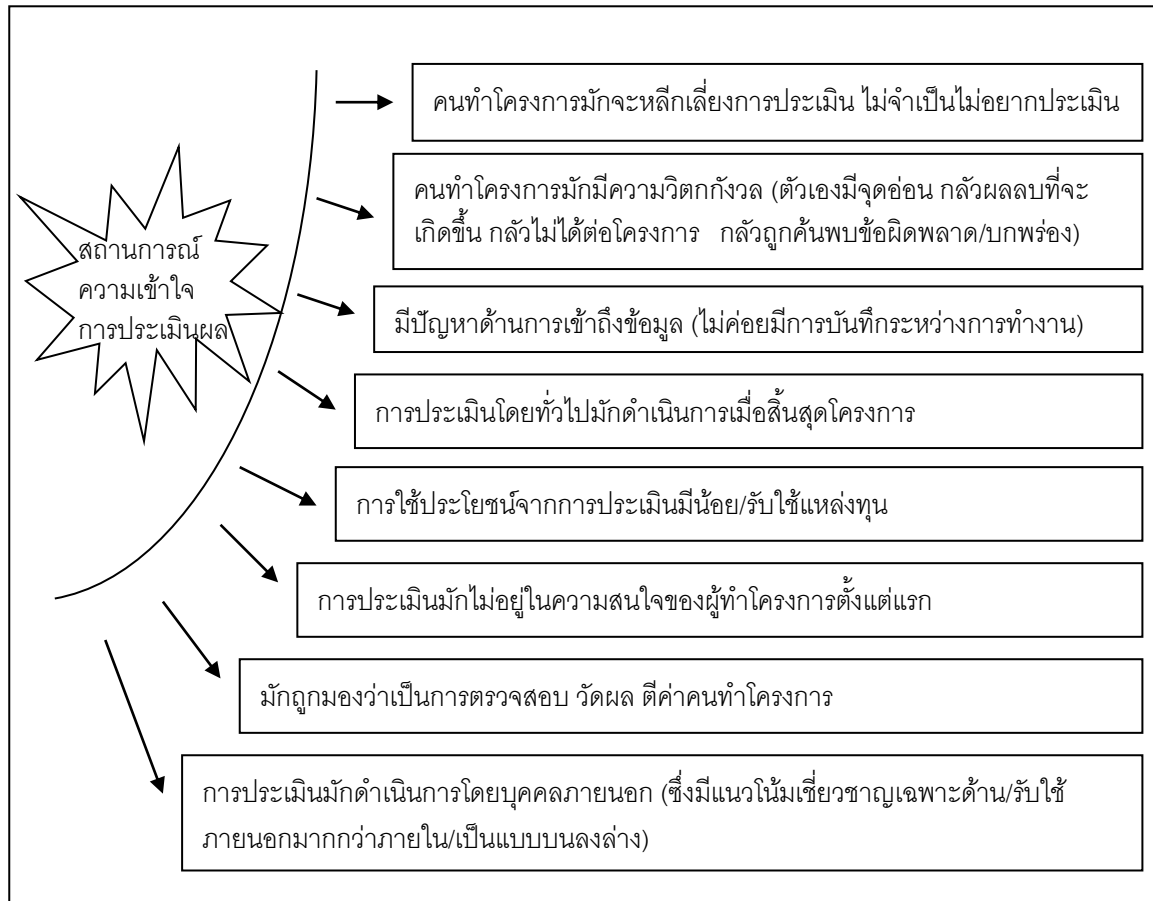
ภาพที่ 2: ความเข้าใจ/การรับรู้/ความรู้สึกต่อการประเมินผล

จากการหยั่งนำของวิทยากรในเรื่องการประเมินผลนี้มีข้อนำสังเกต 3 ประการคือ

- ทักษะ/ความรู้สึกที่แสดงออกมานั้นมาจากปากของผู้ที่ถูกประเมินมิใช่ผู้ไปประเมินคนอื่น
- ผู้ที่ตอบได้นั้น แสดงว่า ทั้งมวลล้วนเคยเดินผ่านประสบการณ์ (อันดูท่าทางว่าจะเลวร้าย) การประเมินกันมาแล้วทั้งสิ้น
- คำตอบที่ได้ออกนั้น มีทิศทางไปในทางเดียวกัน คือ เป็นทางลบเกือบทั้งหมดซึ่งสะท้อนว่า ประสบการณ์การประเมินผลของคนทำงานนั้นมีเส้นทางเดินทางเดียว ทั้งๆที่ความจริง

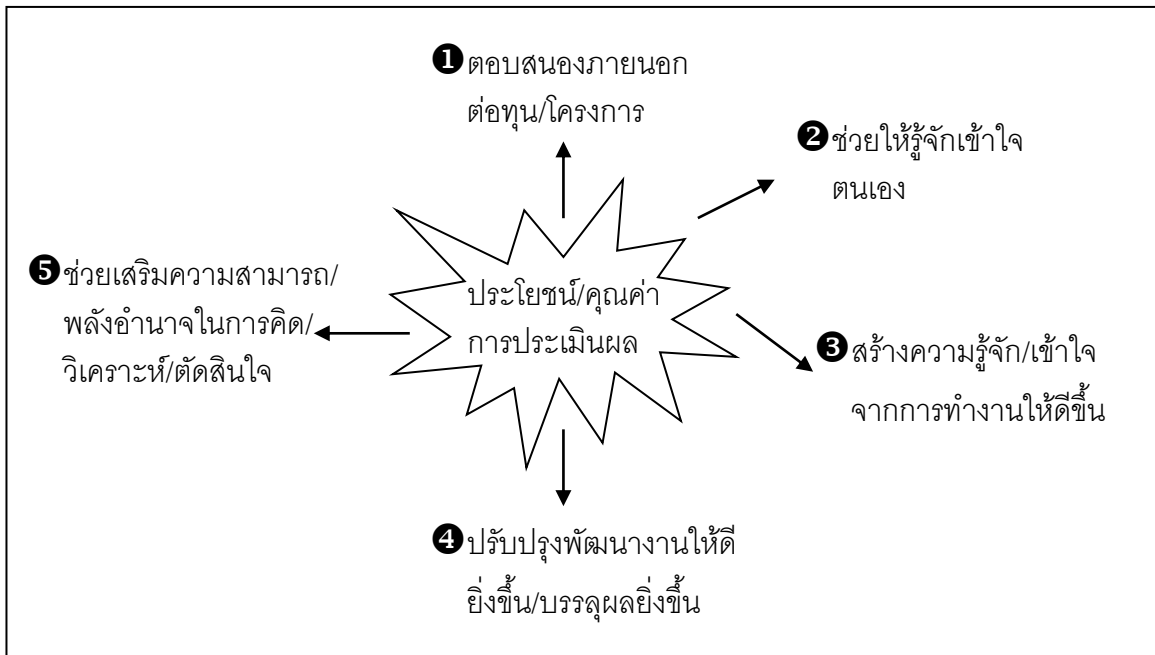
เส้นทางประสบการณ์การประเมินผลนั้นมีหลายแบบ (ที่ผู้เขียนทำเส้นประเอาไว้ เช่น มีการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม)

คำตอบจากวงผู้เข้าร่วมประชุมนั้นก็ค่อนข้างเป็นไปในทิศทางเดียวกับ **สคริปต์** แผ่นที่ 1 ในมือที่วิทยากรเตรียมมา คือ **สถานการณ์/ความเข้าใจของการประเมินผล** ซึ่งวิทยากรได้ประมวลมาจากประสบการณ์หลายๆพื้นที่ อันหมายความว่า ทักษะและความรู้สึกของผู้เข้าร่วมประชุมครั้งนี้เป็น **ปรากฏการณ์ร่วม**ทั่วไป มิใช่เป็น **ข้อยกเว้น**แต่อย่างใด

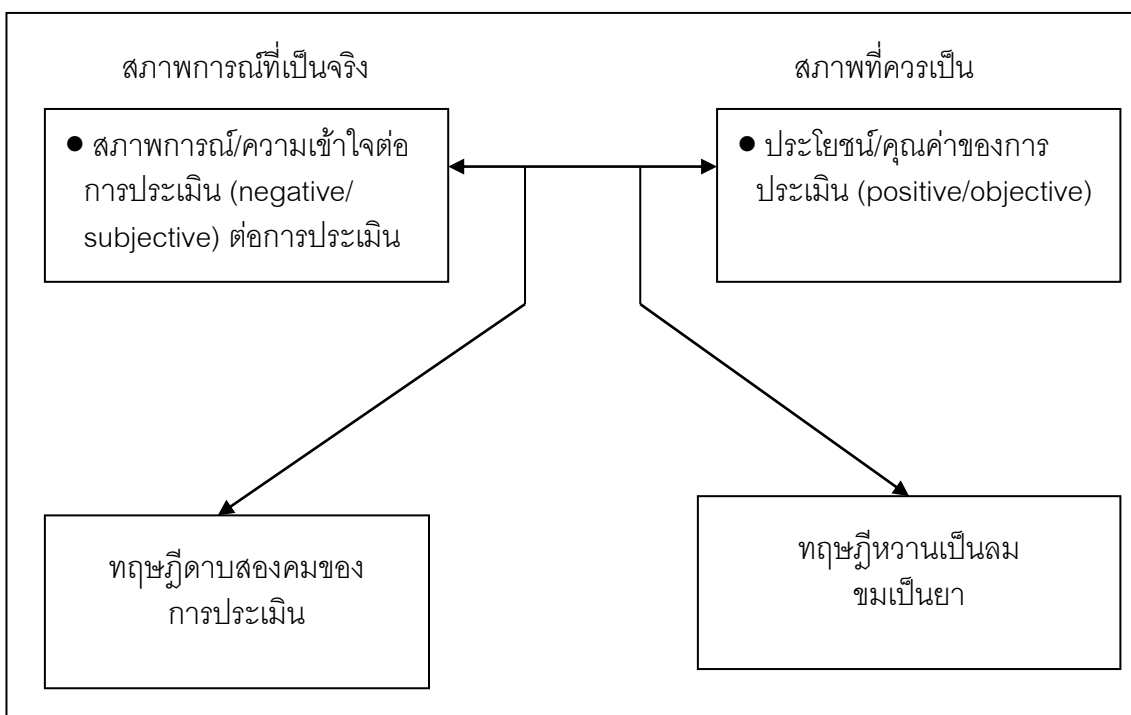
ภาพที่ 3: สถานการณ์/ความเข้าใจเรื่องการประเมินผลจากทัศนะทั่วไปของคนทำโครงการ (ผู้ถูกประเมิน)

แต่ที่น่าสนใจไปกว่านั้นก็คือ สคริปต์แผ่นที่ 2 ที่อยู่ในมือวิทยากรนั้นเป็นหัวข้อที่ว่าด้วย "โครงการ/คุณค่า" นานัปการของการประเมิน เช่น

ภาพที่ 4: ประโยชน์/คุณค่าของการประเมินผล

หากเราต้องไปยืนอยู่ตรงที่วิทยากรงานนี้ และมีสคริปต์ 2 แผ่นอยู่ในมือที่ขัดแย้งโดยสิ้นเชิง สคริปต์แผ่นที่ 1 เป็น "การประเมินผลที่กำลังเป็นจริง" ซึ่งมีทิศทางไปในด้านลบ สคริปต์แผ่นที่ 2 เป็น "การประเมินผลที่ควรจะเป็นไปตามหลักการ" ซึ่งเป็นประโยชน์/มีคุณค่าในทางบวก เราจะมีทำอย่างไรต่อความอึดอัดใจเหล่านี้

ภาพที่ 5 : สองทฤษฎีที่ใช้ส่องปรากฏการณ์

เมื่อเผชิญกับ "โลกที่จริง" และ "โลกที่ควรจะเป็น" ซึ่งมีลักษณะขัดแย้งกันนั้น เรามีทฤษฎี 2 ทฤษฎีที่จะใช้อธิบายความขัดแย้งนี้

- **ทฤษฎีแรก: ดาบสองคม** หากใช้ทฤษฎีนี้ เราก็อาจจะอธิบายว่า การประเมินผลนั้น เปรียบเสมือนดาบสองคม ซึ่งมีทั้ง "คมที่ถูกต้อง" และคมที่ทำร้ายจิตใจ" ดังนั้น เราก็จะอธิบายว่า ปรากฏการณ์ที่คนทำโครงการไม่ชอบการประเมินก็เพราะไปถูกคมด้านที่เป็นพิษเข้า

หากเราใช้ทฤษฎีนี้ ก็จะมีนัยต่อไปว่า อันที่จริง การประเมินผลมีด้านที่เป็นประโยชน์อยู่ด้วย แต่ทว่าผู้ใช้ต้องเรียนรู้เพื่อพลิกใช้ด้านที่เป็นคุณ และระแวดระวังด้านที่เป็นโทษ

- **ทฤษฎีที่สอง: หวานเป็นลมขมเป็นยา** ทฤษฎีนี้จะอธิบายว่า อันที่จริงแล้ว การประเมินผลมีประโยชน์อย่างแน่นอน เพียงแต่ตอนนี้ส่วนที่เป็นคุณค่านั้นยังหลบในอยู่ และการที่คนทำโครงการต้องระทมขมขื่นใจก็เพียงเพราะไปเจอเอาเปลือกนอกที่ขมคอเท่านั้น แต่หากผืนใจกินต่อไป ก็จะได้สัมผัสกับตัวยาที่อยู่ข้างในอย่างแน่นอน

หากเราใช้ทฤษฎีนี้ ก็จะมีนัยต่อไปว่า เราอาจจะไม่ต้องทำอะไรกับการประเมินผล เพียงแค่อดทนและรอคอย ในท้ายที่สุดการประเมินผลก็จะให้ผลดีออกมาเอง

สำหรับจุดยืนทางทฤษฎีในที่นี้ ผู้เขียนจะเลือกใช้ทฤษฎีข้อแรกที่เชื่อว่า การประเมินผลนั้นเป็นประจูดาบสองคมซึ่งเราควรจะต้องเรียนรู้เพื่อพลิกใช้ให้เป็นคุณและพึงระวังคมที่เป็นโทษมาทำร้ายบาดเอา

2. ทำไมต้องประเมินผล

เมื่อเราเลือกยึดถือเอาทฤษฎีที่ว่า "การประเมินผลนั้นเป็นประจูดาบสองคม" ท่าทีที่เราจำเป็นต้องมีต่อมาก็คือ แล้วเราจะเรียนรู้ทำความเข้าใจกับการประเมินผลในแง่มุมไหนบ้าง เราจะรู้ได้อย่างไรว่า คมของดาบอยู่ทางไหน ต้องจับอย่างไร ดาบจึงจะไม่แทงเข้าตัว เป็นต้น

(1) การประเมินผลเป็นการป้อนปฏิกิริยาสะท้อนกลับ (feedback)

อันที่จริงคำถามที่ว่า "ทำไมเราจึงต้องประเมินผลเมื่อลงมือทำงาน" นั้น เป็นคำถามที่มีคำตอบอยู่ในสามัญสำนึกและวิธีการปฏิบัติตนในชีวิตประจำวันของเราอยู่แล้ว เช่น เวลาที่เรายิงธนู เราก็ต้องอยากรู้ว่า "เข้าเป้าหรือเปล่า" และกิจกรรมประเมินผลที่เราต้องทำก็คือ "การตามไปดู" (monitoring)

เวลานักดนตรีพินบ้านจะดีดพิณ เขาก็ต้องตั้งเสียงแล้วลองดีดดูเพื่อฟังว่า "ตึงเกินไปหรือหย่อนเกินไป" และเมื่อค้นพบแล้ว นักดนตรีก็จะทำการปรับปรุงสายพิณให้ได้ระดับ นี่คือประโยชน์

ของการประเมินผลที่นอกจากจะให้ปฏิกิริยาสะท้อนกลับแล้ว ก็ยังช่วยให้นำมาพัฒนาปรับปรุงงานได้

(2) **การประเมินผลควรทำตอนไหน** เวลาเราทำโครงการพัฒนานั้น เรามักจะมาประเมินผลเมื่อเสร็จสิ้นโครงการไปบ้างแล้ว แต่เวลาเราทำงานในชีวิตประจำวัน เรามักจะมาประเมินผลตลอดเวลาระหว่างการทำงาน (ongoing evaluation)

ตัวอย่างภาพที่เห็นจนคุ้นตาก็คือ บรรดาแม่ครัวทั้งหลายเมื่อเริ่มต้มยำทำแกง ในระหว่างที่ต้มอยู่นั้น ก็จะตักแกงชิมเป็นระยะๆ ถ้าพบว่า "อ่อนเค็มไป" ก็จะตัดสินใจได้ทันทีว่าจะต้อง "เติมน้ำปลา" ลงไป ถ้า "เปรี้ยวจัดเกินไป" ก็จะตัดสินใจว่า "ต้องเติมน้ำตาลเอาหวานแก้" เป็นต้น

ดังนั้น ผลประโยชน์ของการประเมินผลที่กระทำในระหว่างที่กำลังทำงานนั้นก็คือ เป็นการป้อนข้อมูลเพื่อช่วยกันการตัดสินใจว่า จะดำเนินการต่อไปอย่างไรดี แต่มีเงื่อนไขว่า "ต้องเป็นการประเมินผลในระหว่างการทำงาน" มิฉะนั้น "อาจจะสายเกินไปแล้ว"

(3) **การประเมินผลช่วยแก้ไขจุดอ่อนเมื่อมีการลงมือปฏิบัติ/ดำเนินงาน (Implementation)** ในกระบวนการทำงานสมัยใหม่ มักจะแบ่งขั้นตอน "การคิดวางแผน" (planning) และ "การนำแผนงานมาปฏิบัติ" (Implementation) ออกจากกัน ตัวอย่างเช่น โครงการของภาคีสหส.ทั้งหลาย ในขั้นแรกจะต้องเขียนโครงการเพื่อเป็นการคิดร่างแผนงาน และในขั้นที่สอง จึงจะนำแผนงานนั้นไปปฏิบัติ

การประเมินผลจะช่วยให้เห็น "รอยแยก/รอยห่าง" ระหว่างการคิด/เขียนแผนงานกับการนำแผนงานมาปฏิบัติ ตัวอย่างง่ายๆในชีวิตประจำวันก็เช่น เวลาที่ขับรถ เราวางแผนงานไว้ว่าจะขับไปตรงๆ ดังนั้น ในทางปฏิบัติเราจึงจับพวงมาลัยตรงๆ แต่ผลก็ปรากฏว่า รถวิ่งกินไปทางขวาตลอดเวลา การประเมินผลจะช่วยให้คนขับรถแสวงหาว่า "จุดอ่อนของการดำเนินการที่ไม่เป็นไปตามแผนที่วางไว้คืออะไร"

ประโยชน์ทั้ง 3 ประการแรกที่กล่าวมานี้ ยังเป็นกลุ่มของผลประโยชน์ในแง่การติดตามผลการทำงานบ้าง เพื่อการปรับปรุงแก้ไขการทำงานบ้าง แต่สำหรับผลประโยชน์ในข้อต่อไปนี้จะไม่ใช่เป็นเรื่อง "งาน" แต่จะเป็นเรื่อง "คน"

(4) **การประเมินผลเป็นเครื่องมือของการเรียนรู้** ยกตัวอย่างเช่นเรื่องการทำแกงอีกครั้งหนึ่ง เมื่อยังไม่มี "ความรู้" นั้น เวลาที่จะทำต้มยำปลา เมื่อตั้งน้ำแล้วและน้ำยังไม่เดือด แม่ครัวก็ใส่ปลาที่หั่นไว้แล้วลงไปเลย และจากการติดตามผลก็ได้ค้นพบว่า น้ำแกงจะเหม็นคาว ดังนั้นในครั้งต่อมา แม่ครัวจึงรอให้น้ำเดือดเสียก่อน แล้วจึงค่อยใส่ปลาลงไป คราวนี้ได้ผลว่า น้ำแกงไม่เหม็นคาวปลาแล้ว

หากแม่ครัวท่านนั้นได้สรุปบทเรียนว่า "ต้องรอให้น้ำเดือดเสียก่อน จึงจะใส่ปลาลงไป แล้วจึงจะไม่เหม็นคาว" ก็แปลว่าแม่ครัวท่านนั้นได้ตีตนนึญเรากำค้นพบการเรียนรู้แล้ว

ขอท่านผู้อ่านอย่าเพิ่งรีบด่วนสรุปว่า ทุกครั้งที่เราทำงานได้สำเร็จแล้วนั้น จะแปลว่า เราได้เกิดการเรียนรู้แล้ว ดังเช่น ตัวอย่างการต้มยำปลาที่ยกมา หากทราบได้ทีแม่ครัวยัง "ถอดบทเรียน" ไม่ได้ว่า ตัวแปรเรื่อง "จังหวะการเดือดของน้ำ" มีความสัมพันธ์กับตัวแปรเรื่อง "ความเหม็นคาว" เมื่อนั้น การเรียนรู้ก็ยังไม่เกิดขึ้น ในชีวิตนี้ผู้เขียนสามารถทำอะไรได้สำเร็จได้หลายอย่าง แต่หากถามว่า อะไรเป็นปัจจัยทำให้สำเร็จ ผู้เขียนจะตอบไม่ได้ และมีผลทำให้ "ความสำเร็จนั้นไม่แม่นยำหรือไม่ยั่งยืน" แต่เป็นไปในลักษณะของ "ตาดีก็ทำได้ ตาร้ายก็ทำเสีย"

ดังนั้น มีแต่การประเมินผลซึ่งเป็นบันไดขั้นแรกของการสรุป/ถอดบทเรียนเท่านั้นที่จะเป็นหนทางนำไปสู่การมีเครื่องมือแห่งการเรียนรู้เอาไว้ใช้เป็นอาวุธประจำปัญญา

หรือเราอาจกล่าวสรุปได้ว่า หากเรายังคงเปรียบเทียบการประเมินผลว่าเป็นดาบสองคมอยู่นั้น หากถามต่อไปว่า ดาบเล่มนี้จะใช้ตัดฟันอะไรได้บ้างแล้ว ผู้เขียนใคร่จะให้คำตอบว่า ความสุดยอดของดาบการประเมินผลก็คือ ความสามารถที่จะตัดฟัน "ความไม่รู้" ให้ขาดกระเจิงได้

เหตุผลทั้ง 4 ข้อนี้เป็นการให้คำตอบเบื้องต้นว่า เพราะเหตุใดเราจึงควรผนวกเอา "การประเมินผล" เข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของการทำงาน ซึ่งตามปกติแล้ว "การประเมินผล" มักจะมีฐานะเป็นมันนอกสายตาของคนทำงาน หรือเนื่องจากเป็นยกสุดท้ายของการทำงาน คนปฏิบัติงานจึงหมดแรงข้าวต้มแล้ว แต่อันที่จริงแล้ว การประเมินผลยังสามารถทำอะไรได้มากกว่าที่เราคิด หากเรารู้จักเครื่องมือช่วยการทำงานชิ้นนี้ให้เป็นแบบรู้แจ้งแทงตลอด

3. ปรัชญา/ประโยชน์/ประเภทของการประเมินผล

(3.1) ความสัมพันธ์ระหว่าง 3 องค์ประกอบ

จากที่ได้ฉายภาพของการประเมินผลมาตั้งแต่ต้น เมื่อมาถึงจุดนี้เราก็คงขีดเส้นได้สร้างข้อสรุปได้อีกสักช่วงระยะหนึ่งว่า การประเมินผลนั้นมีได้เป็น "จุด" (spot) หากแต่เป็น "แถบ/ช่วงกว้าง" (range) หมายความว่า การประเมินผลนั้นมีอยู่หลายแบบหลายประเภทหลายเป้าหมาย/วัตถุประสงค์/หลายวิธีการ/หลายกลุ่มผู้ดำเนินการ

ในที่นี้ ผู้เขียนจะเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบ 3 ส่วนเสียของการประเมินคือ

ส่วนที่ 1: ทำไมต้องประเมินผล ซึ่งได้แก่ปรัชญา/เป้าหมายของการประเมิน

ส่วนที่ 2: ประโยชน์/คุณค่าของการประเมิน

ส่วนที่ 3: ประเภทของการประเมิน

โดยที่ทั้ง 3 องค์ประกอบนี้จะประสานสอดรับกันดังตัวอย่างที่จะแสดงในภาพที่ 6

ทำไมต้องประเมิน (ปรัชญา/เป้าหมาย)	→ ประโยชน์ของ การประเมิน	→ ประเภท/รูปแบบ ของการประเมิน
1. เจ้าของทุน/ผู้บังคับบัญชา สั่งให้ประเมิน	→ ช่วยให้ข้อมูลประกอบการ พิจารณา/ตัดสินใจของเจ้าของทุน	→ Top-down approach
2. ผู้ทำโครงการอยากรู้ว่า ทำงานบรรลุเป้าหมาย หรือไม่	→ ถ้าบรรลุเป้าหมาย แปลว่า ทำงาน สำเร็จ	→ ประเมินประสิทธิผล (Effectiveness)
3. ผู้ทำโครงการอยากรู้ว่า ทำงานได้ผลอะไรบ้าง	→ อยากรู้ผลที่คาดหวังและไม่ คาดหวังที่เกิดขึ้น	→ ประเมิน output/ outcome
4. ผู้ทำโครงการอยากรู้ว่า โครงการมีกระบวนการ ทำงานอย่างไร	→ เพื่อตัดสินใจว่าจะดำเนินการ ต่อไปเช่นเดิม/จะปรับเปลี่ยน	→ การประเมิน กระบวนการ
5. อยากรู้ว่าการทำโครงการ ได้ผลคุ้มค้ำกับค่าลงทุน (cost) ที่ลงไปหรือไม่	→ ถ้าจะให้คุ้มค้ำจะทำอย่างไร	→ การประเมิน ประสิทธิภาพ (Efficiency)
6. อยากรู้ว่าการบริหาร จัดการ/องค์กรมี ข้อบกพร่องอะไรบ้าง	→ เพื่อนำผลการประเมินมาปรับปรุง องค์กร/การบริหารจัดการ	→ การประเมินองค์กร
7. เพื่อนำเอาข้อมูลมา ตัดสินใจว่าควรทำ โครงการหรือไม่	→ เป็นการตัดสินใจก่อนทำโครงการ	→ การประเมินความ เป็นไปได้ (Feasibility)
8. เพื่อเรียนรู้ตนเอง/และสร้าง ความรู้จากการทำงาน	→ ได้ความรู้ในการพัฒนาตนเอง	→ การประเมินการ เรียนรู้

ภาพที่ 6: องค์ประกอบ 3 ส่วนของการประเมินผล

(3.2) เราจะประเมินเพื่อใคร

จากประเภทของการประเมินอย่างคร่าวๆที่มีอย่างน้อย 8 แบบนั้น หากเรานำมาจัดหมวดหมู่โดยใช้เกณฑ์เรื่อง "เป้าหมายการประเมินนั้นเพื่อใคร" เราก็จะสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆคือ

(1) การประเมินเพื่อคนข้างนอก เช่นการประเมินผลเพื่อรายงานให้องค์กรทุนทราบ เพื่อให้ผู้บังคับบัญชาผู้ เพื่อพิสูจน์ตัวเองต่อสาธารณชน ฯลฯ ซึ่งการประเมินผลแบบนี้เกิดมาจาก "การเรียกร้องต้องการ" ของภายนอก แนวโน้มการประเมินผลมักจะเจาะจงประเภทลงไปว่า ต้องการให้ประเมินประสิทธิผล ประเมินความคุ้มค่า ฯลฯ และผลที่ต้องการให้นำเสนอนั้น มักจะเป็นไปในเชิงปริมาณ เช่น โครงการสี่ปีบ้านนี้สามารถระดมกลุ่มเป้าหมายมาเข้าร่วมได้กี่คน เป็นต้น

(2) การประเมินเพื่อคนในกันเอง ซึ่งหมายความว่าถึงคนทำงาน เช่น การประเมินเพื่อ การเรียนรู้ การประเมินกระบวนการทำงานหรือการบริหารจัดการพัฒนาองค์กร ฯลฯ ซึ่งการประเมินผลแบบนี้เกิดมาจาก "ความต้องการของคนในองค์กร" เอง แนวโน้มการประเมินผลมักจะเจาะจงประเภทลงไปเหมือนกันว่า เป็นการประเมินสรุปทเรียน ประเมินกระบวนการทำงาน และผลที่จะออกมานั้น มักจะเป็นไปในเชิงคุณภาพ เช่น การตอบคำถามว่า องค์กรมีกระบวนการทำงานอย่างไร ทำไมจึงทำเช่นนั้น เป็นต้น

จากประเภทการประเมินทั้ง 2 แบบนี้ มักจะสร้าง "ความตึงเครียด" (tension) ให้กับหน่วยงาน/องค์กรที่ขอรับการสนับสนุนเงินทุนจากภายนอก (ในกรณีของภาคีของสพส.ก็ไม่ยกเว้น) กล่าวคือ ในขณะที่ภาคีคนทำงานอยากจะประเมินแบบที่สอง แต่ทว่าองค์กรสนับสนุนหรือสาธารณชนทั่วไป อยากจะรู้ผลของการประเมินแบบที่ 1 ความตึงเครียดนี้จะสูงมากขึ้น หากแต่ละฝ่าย "ถือเอาแต่ใจตัวเองเป็นที่ตั้ง"

ผู้เขียนมีจุดยืนว่า เราคงต้องแก้ไขแนวโน้มที่สุดโต่งไปทั้งสองด้าน และแต่ละฝ่ายควรจะก้าวเข้ามาหากันอีกคนละก้าว กล่าวคือ องค์กรสนับสนุนจากภายนอกนั้น นอกจากจะดู ประสิทธิภาพ/ประสิทธิภาพ ผลลัพธ์ (output)/ผลสืบเนื่อง (outcome) ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็ควรให้ออกาส/ทรัพยากรแก่หน่วยงานที่จะประเมินกระบวนการทำงานและการเรียนรู้ไปด้วย

เช่นเดียวกับองค์กร/หน่วยงานที่ปฏิบัติงาน นอกจากจะสรุปทเรียนของตนเองแล้ว ก็ควรถือเป็นภารกิจว่า เราต้องให้ "ข้อพิสูจน์เป็นรูปธรรมที่จับต้องได้/ปริมาณที่แจ่มชัด" แก่บุคคลภายนอกด้วยเช่นกัน

ผู้เขียนขอยกตัวอย่างการประสานผลประโยชน์แบบพหุกันครึ่งทางของการประเมินผล "เพื่อคนภายนอกกึ่งหนึ่ง เพื่อคนภายในกึ่งหนึ่ง" ของโครงการ "ดนตรีพื้นบ้านอีสาน "โปงลาง" ร่วมต่อต้านยาเสพติด" ของ อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี ซึ่งเป็นตัวอย่างที่เป็นตัวแทนของภาคีในโครงการภาคีของสพส.

ที่มาของโครงการนี้เริ่มมาจากการที่นักวิชาการวัฒนธรรม (นวธ.) ของอำเภอโขงเจียม คุณกัญญา ดวงรัตน์ ได้เข้าไปเปิดเวทีเสวนาแลกเปลี่ยนโดยระดมตัวแทนของสถาบันชุมชน คือ เจ้าอาวาสวัด ประธานสภาวัฒนธรรม อบต. ผู้อำนวยการโรงเรียน ฯลฯ มาร่วมทบทวนกันว่า

ปัจจุบันนี้แม้ว่าในอ.โขงเจียมยังมีการจัดงานตามเทศกาลอยู่ แต่เป้าหมาย/รูปแบบ/เนื้อหา-คุณค่า/กิจกรรม/ผลที่เกิดขึ้นก็ผิดเพี้ยนไปจากเดิมอย่างมาก เช่น มีการมั่วสุมกินเหล้าทะเลาะเบาะแว้งเยาวชนตีกัน เกิดอุบัติเหตุมากมาย ฯลฯ ซึ่งอันที่จริง บรรดาแกนนำชุมชนทั้งหลายต่างก็ตระหนกอยู่ แต่ทว่า ก็ได้แต่ "ต่างคนต่างคิด ต่างคนต่างรู้สึก" แต่ยังไม่เคย "มาคิดมารู้สึกร่วมกัน" จึงยังไม่เรียนรู้/ค้นหาทางออกไม่พบ

หลังจากที่ได้มีโอกาสคิดร่วมกันแล้ว จึงได้เลือกดนตรีพื้นบ้านคือ "โปงลาง" มาเป็นสื่อในที่นี้ ผู้เขียนจะไม่เล่าถึงรายละเอียดของการทำโครงการ แต่จะตัดตอนมาให้เห็นว่า ทางโครงการดนตรีพื้นบ้านโปงลางได้กำหนดเรื่องการประเมินผลเอาไว้ทั้งเพื่อแสดงผลให้คนทั่วไปได้เห็น และทั้งเพื่อการเรียนรู้ภายในชุมชนเอง

● **การประเมินผลเพื่อภายนอก** โครงการได้ระบุปริมาณของกลุ่มเป้าหมายหลักเอาไว้อย่างชัดเจนว่า เป็นกลุ่มเยาวชนจาก 3 แห่งคือ นักเรียนโรงเรียนโขงเจียมวิทยาคม/กลุ่มเยาวชนจากเทศบาลบ้านด่าน และอบต.โขงเจียม รวมทั้งสิ้น 60 คน กลุ่มเป้าหมายหลักนี้จะได้เข้ามาฝึกฝนการเล่นโปงลางเพื่อเป็นการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์และป้องกันเยาวชนกลุ่มเสี่ยงต่อการใช้สารเสพติด

● **การประเมินผลเพื่อภายใน** สำหรับกลุ่มเป้าหมายหลักที่นอกเหนือจากกลุ่มเยาวชนก็คือ กลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับเด็ก ๆ เช่น กลุ่มครู กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มผู้ปกครองเด็ก และกลุ่มคณะกรรมการดำเนินงานอื่น ๆ กลุ่มคนเหล่านี้จะได้รับการติดตั้งความรู้เกี่ยวกับการใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อการดูแลเยาวชนผ่านการลงมือทำโครงการและร่วมเรียนรู้กับภาคีอื่นๆในชุดโครงการของสพส. เพื่อขยายถ่ายโอนบทเรียนชุดนี้ไปยังการใช้และการพัฒนาสื่อพื้นบ้านอื่นๆในชุมชนกับคนกลุ่มอื่นๆด้วย

(3.3) คำศัพท์ที่เกี่ยวข้อง

อนึ่ง เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันต่อไปในอนาคต ผู้เขียนจะอธิบายบรรดา "คำศัพท์" ที่เกี่ยวข้องกับประเมินผลที่มีความหมายใกล้เคียง/คาบเกี่ยวกันสัก 3 คำ ดังนี้

(1) **การติดตามผล (Monitoring)** เป็นขั้นตอนแรกและขั้นตอนย่อยของการประเมินผล เป็นขั้นตอนที่ผู้ทำกิจกรรมจะติดตามไปดูสิว่า "ได้เกิดผลอะไรขึ้นมาบ้าง" (โดยยังไม่มีประเมิน) กระบวนการนี้เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน เช่น เวลาที่เรากดปุ่มเปิดโทรทัศน์ เราก็ต้องติดตามดูว่า "มีภาพปรากฏขึ้นบนจอหรือเปล่า"

ในสำนึกของคนไทย มีแนวคิดเรื่องการติดตามผลปรากฏอยู่ในภาษาชีวิตบางอย่างเช่น เวลาที่เราคว่ำของ 2 อย่างคือทั้งถั่วและทั้งงา หากเวลาที่คว่ำแล้ว เราไม่ติดตามดูผล เราก็จะพบว่า "กว่าถั่วจะสุก งาก็ไหม้ไปแล้ว"

(2) **การประเมินผล (Assessment Evaluation)** เป็นขั้นตอนที่ต่อเนื่องจากการติดตามผลคือ มีการประเมินค่าเพิ่มเติมเข้าไปด้วย เช่น ดี/ไม่ดี มาก/น้อย ตรงเป้าหมายหรือไม่ เป็นต้น หากเทียบกับตัวอย่างเรื่องการเปิดชมโทรทัศน์หลังจากที่ผ่านการติดตามผลงานแล้วว่า "ได้มีภาพปรากฏขึ้นหน้าจอแล้ว" ก็ต้องทำการการประเมินผลต่อไปว่า "ภาพนั้นคมชัดหรือไม่ ดูรู้เรื่องไหม ฯลฯ "

(3) **การเกิดผลลัพธ์ (Effect)** เป็นขั้นตอนที่ต่อมากจากการประเมินผลอีกทอดหนึ่ง และจะมีทำบั้งคับพื้นฐานว่า ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นนั้นจะถูกประเมินค่าในเชิง "ด้านบวกและด้านลบ" จากตัวอย่างเดิม เมื่อได้ดูรายการโทรทัศน์นั้นจบลงแล้ว ผู้ชมได้เกิดผลลัพธ์อะไรขึ้นบ้าง (ดูแล้วได้รับความรู้ ได้ความบันเทิง ดูแล้วยิ่งหดหู่ ฯลฯ)

(3.4) การประเมินผลในสื่อพื้นบ้าน

เมื่อเราทำงานกับสื่อพื้นบ้านและในเวลาเดียวกันต้องสนใจมิติของ "การประเมินผล" ผู้เขียนก็ตั้งคำถามตนเองว่า ในสื่อพื้นบ้านซึ่งเป็นของโบราณมีมาแต่ดั้งเดิมแล้วนั้น มีแนวคิดและแนวทางปฏิบัติเรื่อง "การประเมินผล" แฝงฝังอยู่บ้างหรือไม่ เพื่อจะได้เป็นริ้วรอยให้เราเจริญรอยตาม และผู้เขียนก็ได้พบว่า อันที่จริง เรื่องการประเมินผลนั้นถูกถือเป็นส่วนเลี้ยวหนึ่งของสื่อพื้นบ้านอยู่แล้ว

ตัวอย่างเช่น ในโครงการ "ฝึกเจิงและมวยไทย: ศิลปะการต่อสู้และการป้องกันตัวของคนล้านนา" จ.ลำพูน อ.สมเด็จ แก้วสัก หัวหน้าโครงการเล่าว่า ตั้งแต่ขั้นตอนการมาขอเข้าเป็นลูกศิษย์ของครูเจิงหรือครูมวยนั้น ก็ต้องมี "พิธีกรรมการขึ้นครู" เพื่อขออนุญาตครูและสร้างความเป็นสิริมงคลให้ตนเองได้เรียนจนบรรลุเป้าหมาย ในพิธีกรรมนี้ ครูก็จะประเมิน "จุดเริ่มต้น" ของลูกศิษย์แต่ละคน

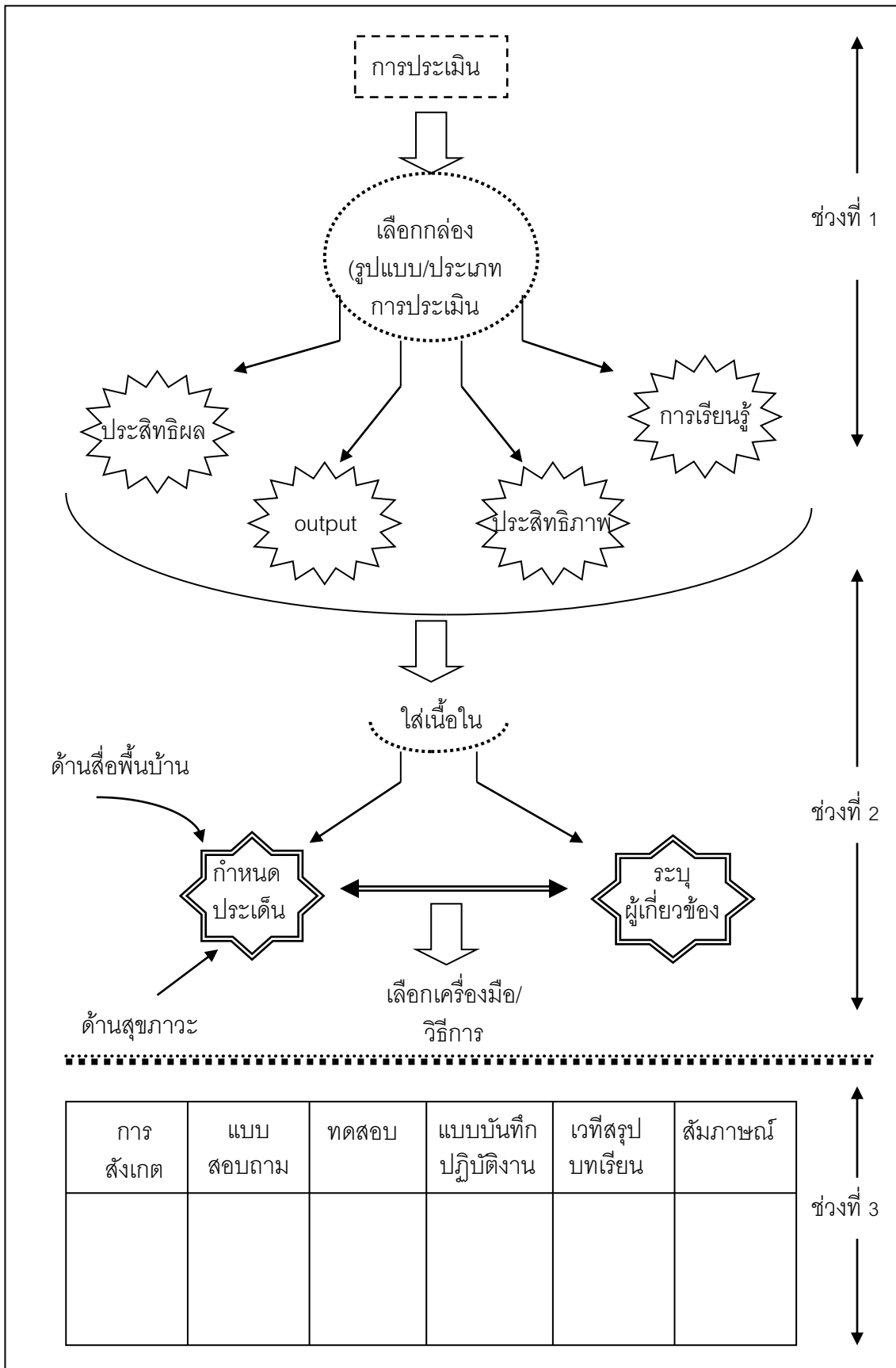
เมื่อเริ่มทำการฝึกทั้งการเดินชুম การเตรียมมือและอวัยวะ เมื่อสอนไปแต่ละเจิงหรือแต่ละแม่ไม้เสร็จสิ้น ครูจะต้องมีการทดสอบผู้เรียนว่ามีความเข้าใจมากน้อยแค่ไหน (เท่ากับ ongoing evaluation) และจะแก้ไขข้อบกพร่องของศิษย์แต่ละคนอย่างไร

เมื่อการฝึกสำเร็จทั้งท่ารุก ท่ารับ และท่าหนี ครูจะต้องทดสอบจนกระทั่งมีความแน่ใจว่าลูกศิษย์มีความสามารถที่จะนำความรู้ไปใช้ได้แล้ว (เทียบเท่ากับการประเมินประสิทธิผล) ครูจึงจะทำพิธีปลดชั้นครูให้

สื่อพื้นบ้านทุกประเภทจะมีมิติของ "การวัดและประเมินผล" ตามลีลาของตนเองเช่น ตัวอย่างเจิงและมวยไทยที่ยกมาให้ดูนี้เช่นกัน

4. สามจังหวัดของการวางแผนการประเมินผล

หากเราแบ่งขั้นตอนหลายๆของการวางแผนเพื่อการประเมินผล จะได้แผนดังภาพที่ 7 นี้

ภาพที่ 7: 3 จังหวะของการวางแผนการประเมินผล

ในภาพที่ 7 นี้ จะแสดงให้เห็นว่าเรื่องของการประเมินผลนั้นมีตัวละคร (องค์ประกอบ) ที่ตัวบ้างที่เข้ามาเกี่ยวข้อง และตัวละครตัวใดจะออกมาในฉากไหน (ขั้นตอน) ความสัมพันธ์รับส่งบทกันของตัวละครแต่ละตัวเป็นอย่างไร

(i) **องค์ประกอบ**ของการประเมินผลมีอยู่ 4 ส่วนคือ

- การเลือกรูปแบบ/ประเภทของการประเมิน (ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นตัวกล่อง)
- การกำหนดประเด็นการประเมิน (เปรียบเสมือนเป็นผลิตภัณฑ์ในกล่อง)
- การระบุกลุ่มคนที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับการประเมิน
- การเลือกเครื่องมือ/วิธีการประเมิน

(ii) สำหรับลำดับขั้นตอนของการประเมินนั้น ผู้เขียนขอแบ่งเป็น 3 ช่วงที่สอดคล้องกัน

ช่วงที่ 1 ผู้ทำโครงการควรจะเลือก (หากมีสิทธิ์เลือก) ว่าจะดำเนินการประเมินผลด้วยรูปแบบ/ประเภทใดบ้าง (ดูรายละเอียดตอนต่อไป)

ช่วงที่ 2 หลังจากเลือกรูปแบบการประเมินแล้ว ก็จะมาเป็นการกำหนด "ประเด็น" ที่จะประเมิน พร้อมกันนั้น ตัวประเด็นก็จะมาบังคับว่า จะต้องตัวละคร/ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการประเมินกลุ่มใดบ้าง

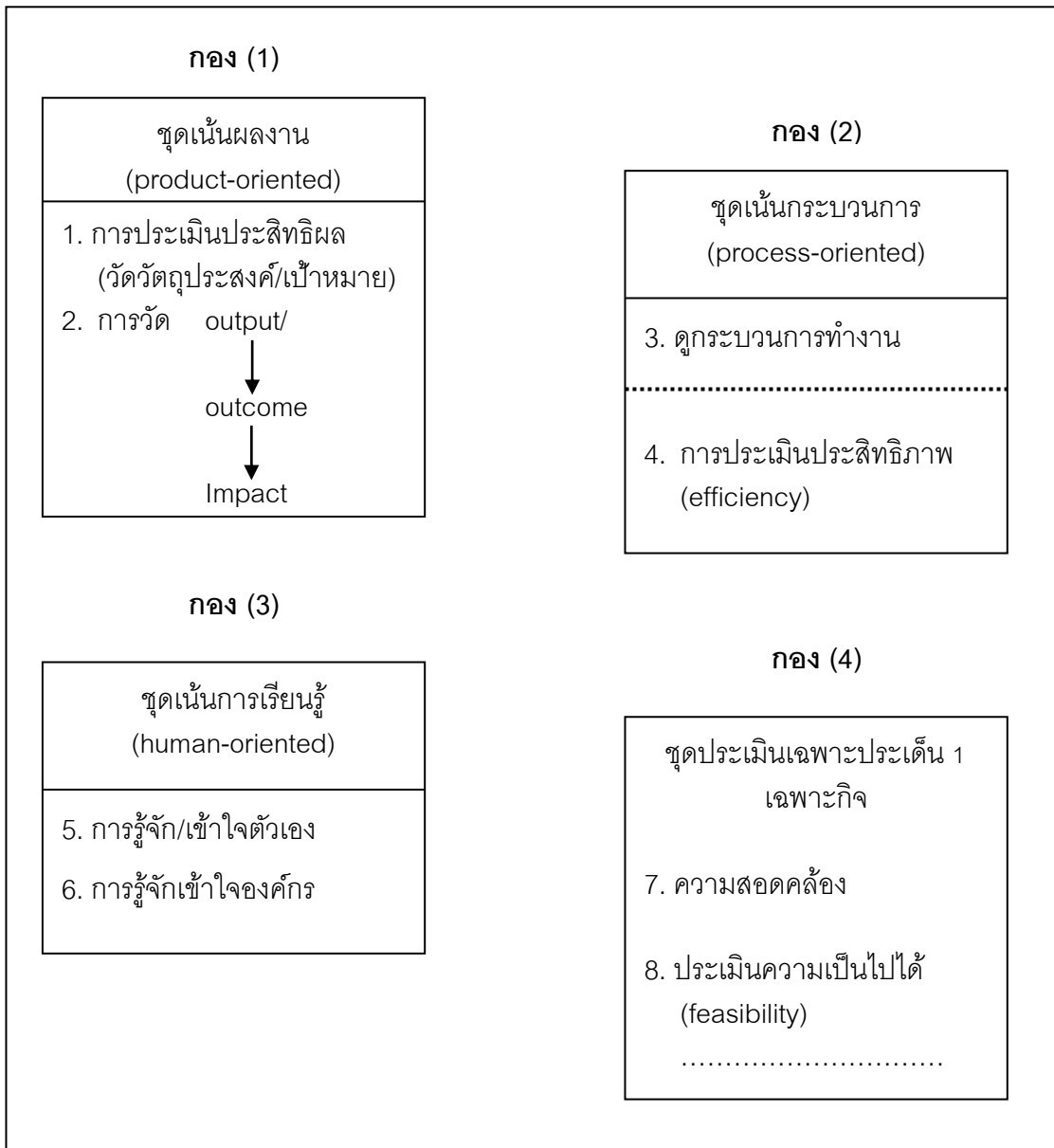
ช่วงที่ 3 หลังจากได้ทั้งรูปแบบ/ประเด็น/กลุ่มคนที่เกี่ยวข้องแล้ว ผู้ประเมินก็จะมาคัดเลือกเครื่องมือ/วิธีการประเมินผลให้เข้าชุดกับตัวละคร 3 ตัวที่ได้เข้ามาฉากมาแล้ว

จากนี้เราจะพิจารณาดูรายละเอียดของแต่ละองค์ประกอบเนื่อหาความเข้าใจให้มากขึ้น

5. ช่วงที่ 1: การเลือกกล่องการประเมินผล

จากประเภท/รูปแบบของการประเมินผลที่กล่าวมาข้างต้น ก็ให้เห็นได้ว่า ประเภทหรือรูปแบบของการประเมินผลนั้นมีอย่างหลากหลาย และหากเปรียบเทียบแล้ว รูปแบบ/ประเภทหรือการประเมินนี้ก็จะเป็นส่วนของ "กล่อง" ที่ผู้ทำโครงการจะต้องตัดสินใจเลือกเป็นอันดับแรกว่า **จะเลือกกล่องแบบไหน/จะเลือกสักกี่กล่อง** (การประเมินแต่ละครั้ง เลือกได้หลายกล่อง)

จากจำนวนกล่องการประเมินผลอันหลากหลาย เราอาจจะแบ่งกล่องทั้งหมดออกได้เป็น 4 กอง ดังนี้

ภาพที่ 8 ชุดของการประเมินแบบต่างๆ

(ตัวอย่างที่จะนำมาประกอบในที่นี้เป็นโครงการของภาคีที่ทำงานกับสพส.)

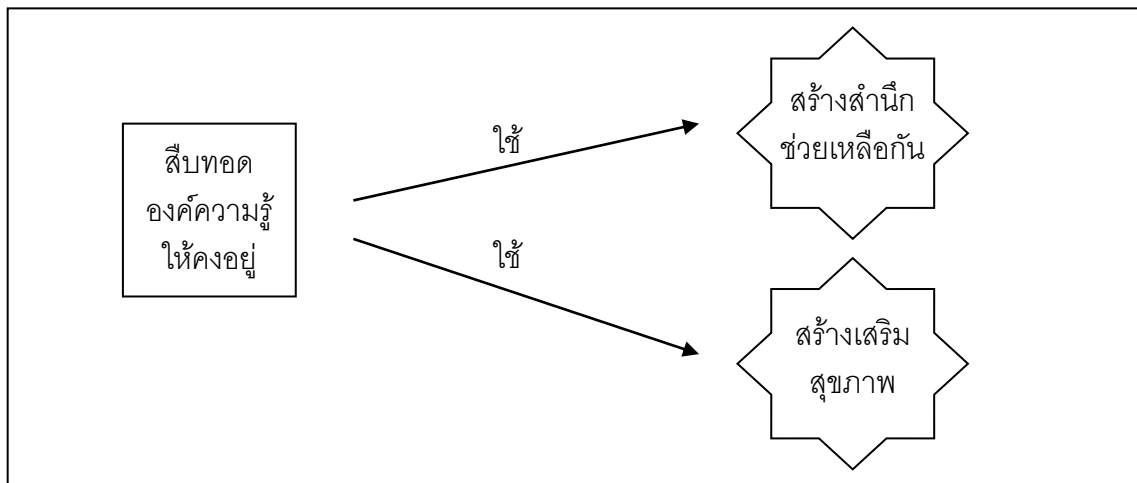
กองที่ (1) ชูตเน้นผลงาน รูปแบบ/ประเภทของการประเมินผลชุดแรกนี้เป็นชุดที่เน้นผลงาน (product-oriented) ซึ่งมักจะเป็นการประเมินผลที่หน่วยงานภายนอก องค์กรที่ให้ทุนสนับสนุน ผู้บังคับบัญชา ผู้มีอำนาจดูแล ฯลฯ ต้องการให้ประเมิน และมักจะเป็น "ไฟท์บังคับ" ว่า ทุกโครงการจะต้องผ่านการประเมินชุดนี้

ในชุดการประเมินที่เน้นผลงานนี้มีรูปแบบการประเมินผลอยู่อย่างน้อย 2 แบบคือ

(1.1) การประเมินประสิทธิผล (Effectiveness) เป็นการประเมินที่พื้นฐานที่สุดคือ การประเมินวัตถุประสงค์/เป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ ซึ่งได้แก่ คำถามที่ง่ายที่สุดว่า "ทำงานเข้าเป้าหรือเปล่า" "เข้าเป้ามาน้อยเพียงใด" (และหากต้องการจะเรียนรู้ต่อไปให้มากขึ้น ก็อาจจะถามเจาะลึกต่อไปว่า ที่เข้าเป้าได้นั้น เพราะใคร/ทำอะไร/ทำอย่างไร/ต้องใช้อะไร)

ตัวอย่างเช่น โครงการ "ผีป่วน 2004 เพื่อลูกหลาน" ได้ตั้งวัตถุประสงค์เอาไว้ ดังนี้

1. เพื่อ**สืบทอดองค์ความรู้**เรื่องประเพณีการเลี้ยงผีป่วนให้คงอยู่ในภาคเหนือ
2. เพื่อ**ใช้ประเพณี**เลี้ยงผีป่วนเป็นสื่อสร้างจิตสำนึกและถ่ายทอดอุดมการณ์เรื่องการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
3. เพื่อ**ใช้ประเพณี**เลี้ยงผีป่วนเป็นสื่อในการหาแนวทางเพื่อสร้าง**เสริมสุขภาพ**ด้านจิตใจ/อารมณ์-สังคมของเด็กและเยาวชนในชุมชน

ภาพที่ 9: ตัวอย่างการประเมินประสิทธิผล

การประเมินประสิทธิผลก็ได้แก่การตั้งคำถามว่า วัตถุประสงค์ทั้ง 3 ข้อนั้นบรรลุหรือไม่/อย่างไร

สำหรับการประเมินผลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งเอาไว้ บางแห่งอาจจะมีการแตกกิ่งก้านสาขาออกไปอีก โดยใช้เกณฑ์เรื่อง "ช่วงระยะเวลา" เป็นตัวแบ่ง ซึ่งอาจจะแบ่งเป็น

- เกิดผลตาม**วัตถุประสงค์ในระยะสั้น** เช่น โครงการฝึกอบรมเด็กและเยาวชนให้มีความรู้ความเข้าใจในความหมายของสื่อประเพณีศาสนา เช่น เทศน์มหาชาติ (ในโครงการ "เทศน์มหาชาติเพื่อสร้างสุขภาวะของชุมชน" จ.เชียงใหม่) หลังจากทำกิจกรรมมาแล้ว ก็พบว่าได้ผลตามเป้าหมายระยะสั้น คือเด็กและเยาวชนมีความเข้าใจความหมายของสื่อเทศน์มหาชาติ

- เกิดผลตาม**วัตถุประสงค์ในระยะกลาง** หลังจากที่เด็กๆได้เข้าใจความหมายและเห็นคุณค่าของสื่อประเพณีนี้แล้ว เด็กๆก็ได้รวมกลุ่มกันเพื่อเข้ามามีส่วนร่วมในงานเทศน์มหาชาติ

- เกิดผลตาม**วัตถุประสงค์ในระยะยาว** เมื่อเด็ก ๆ เหล่านี้เติบโตขึ้น พวกเขา ก็จะเป็นกำลังสำคัญในการสืบทอดประเพณีอันดีงามของชุมชน

(1.2) **การประเมินผลที่เกิดขึ้น** การประเมินผลที่เกิดขึ้นนี้เกิดมาจากการปรับปรุงการประเมินประสิทธิผล (เป้าหมาย/วัตถุประสงค์) ซึ่งมีข้อจำกัดหลายอย่างเช่น

- การเขียนวัตถุประสงค์/เป้าหมายนั้นกว้างเกินไป/เป็นนามธรรมเกินไป จนยากที่จะวัดและประเมินผล

- มีหลายกรณีที่แม่จะทำงาน "เข้าป่าแล้ว" แต่ก็ยังไม่ "เกิดผล" ตามมา ตัวอย่างเช่น แม่เราลงมือพรวนดิน เอาต้นลงปลูก รดน้ำใส่ปุ๋ยแล้ว ทุกอย่างเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการปลูกต้นไม้แล้ว แต่เมื่อปลูกมาหลายปีก็ยังไม่ "ผลิดอกออกผล" มาเลย

เมื่อเทียบกับกิจกรรมการพัฒนา ก็เช่นว่า เราได้จัดเวทีเสวนาแล้ว เราได้ฝึกอบรมจนเกิดความเข้าใจแล้ว แต่ก็ไม่เห็นว่าผู้เข้าร่วมโครงการจะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมสุขภาพไปเลย เป็นต้น

ดังนั้น เพื่อความชัวร์มากกว่า การประเมินผลจึงต้องขยับขยายออกไปให้ถึงการประเมิน "ผลที่เกิดขึ้น" ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปธรรมที่จับต้องได้/มองเห็นได้/และวัดได้มากยิ่งขึ้น

- ผลที่เกิดขึ้นนี้มีหลายระยะ (แบบการออกลูกหลายรุ่นของผลไม้) ซึ่งในวงวิชาการแยกผลออกเป็น 3 ระยะ

(1) **ผลลัพธ์ (output)** เป็นผลลัพธ์ที่มีคุณลักษณะ 2 ประการคือ เป็น**ผลระยะสั้น**ที่เกิดขึ้นทันทีหลังจากทำกิจกรรมย่อยเสร็จสิ้น และเป็นผลที่ทางผู้จัดทำโครงการ**ตั้งเป้าเอาไว้** ตัวอย่างง่าย ๆ ก็เช่น ถ้าแม่ครัวตั้งใจจะทำแกงสักหม้อหนึ่ง หลังจากดำเนินการจนเสร็จสิ้นกระบวนการ ก็ได้ผลลัพธ์เป็นแกงออกมาหม้อหนึ่ง

(2) **ผลสืบเนื่อง (outcome)** ชื่อมันก็บ่งบอกอยู่แล้ว ว่าเป็นผลที่เกิดสืบเนื่องมาจากผลลัพธ์ เป็นผลที่เกิดต่อมาจากผลลัพธ์ ซึ่งทางโครงการอาจจะ**ตั้งเป้าหมายหรือไม่ได้ตั้งเอาไว้ก็ได้** เช่น เมื่อแม่ครัวตั้งใจทำแกงเอาไว้ แล้วบังเอิญมีผู้ตักเอาไปชิมแล้วเกิดชอบใจ หรือแม่ครัวเองได้ตักไปให้แขกในงานเลี้ยงรับประทาน

(3) **ผลกระทบ (Impact)** เป็นผลที่มีคุณลักษณะ 2 ประการที่ตรงกันข้ามกับผลลัพธ์คือ เป็นผลที่เกิดขึ้น**ในระยะยาว** ซึ่งทางโครงการมักจะ/อาจจะ**ไม่ได้ตั้งเป้าเอาไว้** (เนื่องจากไม่อาจจะควบคุมได้) แต่ก็**เป็นผลที่เกิดขึ้น** ตัวอย่างเรื่องแกงเจ้าเก่าก็คือ หลังจากที่แขกในงานเลี้ยงบางคนได้ชิมแกงแล้ว ก็มาจ้างแม่ครัวนั้นไปทำงานเป็น chef ในโรงแรมของตน เป็นต้น

ตัวอย่างของภาคีในชุดโครงการ สพส. ที่ทำการประเมินผลครบทั้ง 3 ประเภทก็เช่น โครงการ "ลูกปัดโนราพัฒนาชีวิต" จ.พัทลุง ที่ศิลปินโนราที่มีชื่อเสียงของภาคใต้ คือโนราอ้อมจิตร

ได้นำเอากลุ่มเด็กผู้หญิงที่ยากจนมาสอนร้อยลูกปัดโนรา และในเวลาเดียวกันก็อบรมสั่งสอนการใช้ชีวิตจากบทกลอนของโนราพร้อมทั้งสอนรำ / ร้อง และอื่นๆ

ทางโครงการฯ ได้ตั้งเป้าหมายที่จะสร้างผลให้เกิดขึ้นจากโครงการดังนี้คือ

- **ผลลัพธ์** (output) โครงการฯ ได้ตั้งเป้าเอาไว้ว่า หลังจากเสร็จสิ้นโครงการแล้ว ผลลัพธ์ที่จะได้ก็คือ จำนวนชุดโนราที่ร้อยเสร็จแล้ว 30 ชุด

- **ผลสืบเนื่อง** (outcome) ทางโครงการลูกปัดฯ ได้ตั้งเป้าของผลสืบเนื่องเอาไว้ว่า จากจำนวนชุดโนราที่เด็กฯ ร้อยได้ จะได้นำเอาไปจำหน่ายเป็นรายได้ของเยาวชนที่มาฝึกหัด และผลสืบเนื่องประการที่สอง ก็คือ การฝึกอบรมจริยธรรมเยาวชนในช่วงการร้อยลูกปัดด้วยกลอนโนรา นั้น จะทำให้เด็กเป็นคนดีมีจริยธรรม และเห็นคุณค่าในสื่อพื้นบ้าน

- **ผลกระทบ** (impact) ผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นจากโครงการนี้ก็เช่น จริยธรรมที่อบรมนั้นจะติดตัวเยาวชนในโครงการต่อไป หรือตัวเยาวชนบางคนอาจจะไปตั้งกลุ่มเด็กฯ ประกอบอาชีพร้อยลูกปัด หรือหน่วยงานพัฒนาอาชีพของรัฐอาจจะมาเรียนรู้กิจกรรมนี้ไปเป็นต้นแบบ เป็นต้น

กล่องที่ 2 ชุดเน้นกระบวนการ

ในขณะที่การประเมินผลของเรานั้นจะวางอยู่บนคำถาม

หลักๆ 2 คำถามว่า

- ทำแล้ว เข้าเป้าหรือเปล่า
- ทำแล้ว ได้ผลอะไรบ้าง

ในการประเมินผลของกล่องที่ 2 ซึ่งมีชื่อชุดว่า "ชุดเน้นกระบวนการ" นั้น จะวางอยู่บนคำถามหลักๆ ประมาณนี้คือ

- ที่ทำมาได้ผลสำเร็จนั้น ทำมาได้**อย่างไร** (หรือล้มเหลวได้ยังไงเนี่ย)
- อะไรเป็น**เหตุ/ปัจจัย**ทำให้สำเร็จ/ล้มเหลว
- การดำเนินกิจกรรมไปติดขัดที่**ขั้นตอน**ไหน
- ถ้าจะทำให้ดีกว่า/เร็วกว่า/ประหยัดกว่า...ที่เคยทำมา จะต้อง**ปรับปรุง**ตรงส่วนไหนของ

กระบวนการทำงาน

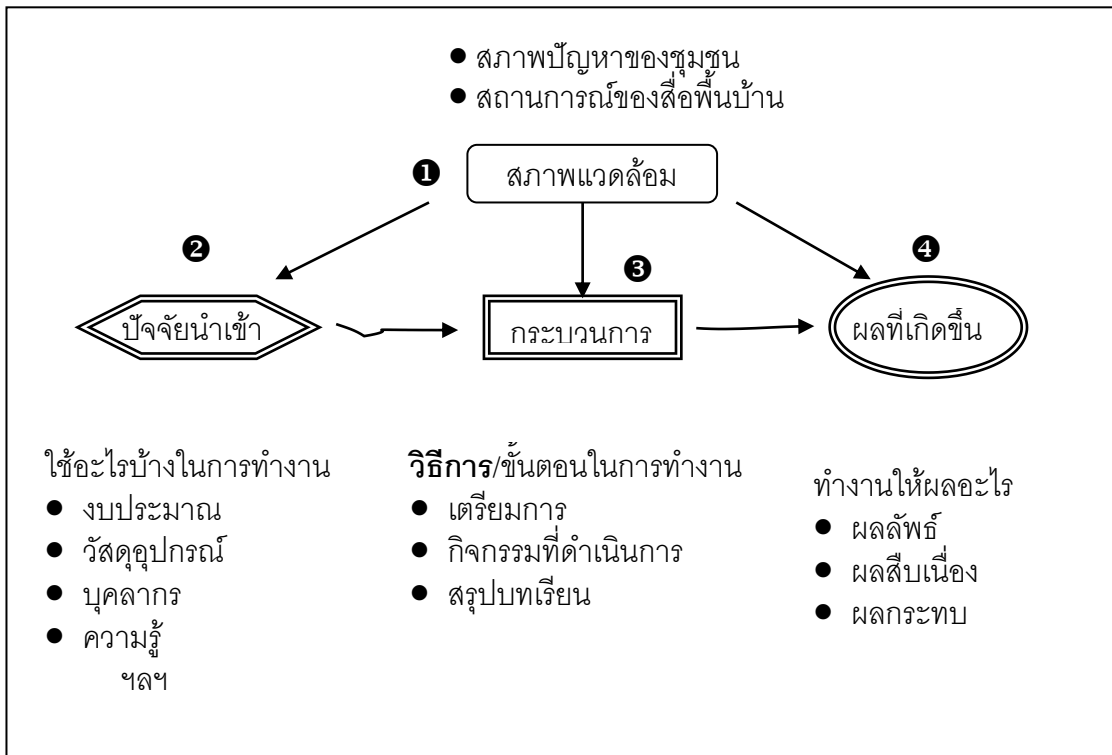
- ที่ทำไปนี้ "**คุ้มค่า**ไหม" หรือเป็นแบบ "ชี้ข้างจับตักแตน"

เป็นต้น

ในชุดที่เป็นกระบวนการนี้ มีรูปแบบการประเมินผลอยู่ 2 ประเภท คือ

(2.1) **การประเมินกระบวนการ** การประเมินกระบวนการนั้นมักมีเป้าหมายอยู่ที่การพยายามทำความเข้าใจองค์ประกอบ (elements) และ**ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบ**

(relation) ว่ามีอะไรและเป็นอย่างไร ซึ่งโดยส่วนใหญ่ๆ ผู้ที่ประเมินมักจะเป็นคนในโครงการเอง มีแบบจำลองพื้นฐานที่ช่วยจัดระบบการประเมินกระบวนการดังนี้

ภาพที่ 10: ผังการประเมินผลกระบวนการ

ลองเอาตัวอย่างโครงการ "ร้านกโตและพ็อนเจิงเพื่อสุขภาพของชาวไทใหญ่" ที่อ.ฝายและอ.แม่ฮ่าย มาวางสาธิตตามผังการประเมินผลกระบวนการ ดังนี้

(i) **สภาพปัญหาของชุมชน** ชุมชนไทยใหญ่เป็นชาติพันธุ์ที่มีวัฒนธรรมของตนเองที่เด่นชัด แต่ปัจจุบันเริ่มมีช่องว่างระหว่างคนแต่ละรุ่น เนื่องจาก (เรื่องเล่าแบบเก่าที่ซ้ำซาก) เยาวชนเริ่มรับวัฒนธรรมทันสมัยจากภายนอก

(ii) **สถานการณ์ของสื่อพื้นบ้าน** ในกลุ่มผู้อาวุโสเริ่มมีความตื่นตัวต่อการสูญหายของสื่อพื้นบ้าน จึงได้รื้อฟื้นขึ้นมา แต่ก็ยังเป็น "การรื้อฟื้นที่ไม่ครบเครื่อง" เพราะรื้อมาแต่รูปแบบ แต่เนื้อหา/คุณค่ายังตายสนิทไม่ฟื้นขึ้นมาด้วย และคงต้องปรับประยุกต์สื่อให้เหมาะกับคนรุ่นใหม่

(iii) **ปัจจัยนำเข้าร่วม (input)** ประกอบด้วย

- **บุคคลที่เข้าร่วม** ครู/นักเรียน/กลุ่มแม่บ้าน/ผู้นำชุมชน (อบต./สภาวัฒนธรรม)
- **ความรู้** ใช้ความรู้เรื่องตาข่ายแห่งความสัมพันธ์ของการปฏิบัติการทางสังคม/องค์ประกอบสื่อพื้นบ้าน
- **วัสดุอุปกรณ์** กล้องถ่ายรูป เทปบันทึกเสียง เครื่องถ่ายวิดีโอทัศน์
- **งบประมาณ**

(iv) กระบวนการ (process) ประกอบด้วย 4 กิจกรรมย่อย คือ

- สำรวจและวิเคราะห์ชุมชนทั้งปัญหาและศักยภาพของชุมชน
- จัดเวทีวิเคราะห์คุณลักษณะสี่พื้นบ้าน
- จัดเวทีพัฒนาสี่พื้นบ้านเพื่อเลือกสรรและปรับประยุกต์ทำกายบริหารจากสี่รำนกโตและพ็อนเจิง
- ลงมือฝึกหัดการออกกำลังกายด้วยท่าการบริหารจากรำนกโตและพ็อนเจิง

(v) ผลที่คาดว่าจะได้รับ (output)

- เกิดการปรับประยุกต์รำนกโตและพ็อนเจิง
- เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนรุ่นต่างๆ โดยเฉพาะผู้อาวุโสและเยาวชน
- เกิดการออกกำลังกายด้วยสี่พื้นบ้านของชุมชน

สำหรับการประเมินกระบวนการนี้ จะให้ความสำคัญกับขั้นตอนต่างๆของการทำกิจกรรม ซึ่งจะมีการใส่ปัจจัยนำเข้าไป และสนใจความต่อเนื่อง/สอดคล้องกันระหว่างกิจกรรมต่างๆ

(2.2) การประเมินประสิทธิภาพ (Efficiency) เป็นการประเมินที่สืบเนื่องมาจากการประเมินกระบวนการที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั่นเอง แต่ทว่ามีมูลค่าเพิ่มมากขึ้น ด้วยการตั้งคำถามเชิงการประเมินค่า (assessment-evaluate) เช่น

- เป็นกระบวนการที่มีประสิทธิภาพใหม่ เช่น ทำได้ผลอย่างรวดเร็ว หรือสำเร็จในกรอบเวลาที่กำหนด
- เป็นกระบวนการที่คุ้มค่าการลงทุนใหม่
- เป็นกระบวนการที่ให้ผลรวดเร็วใหม่/ประหยัดทรัพยากรใหม่
- เป็นกระบวนการที่ให้ผลแบบสม่าเสมอใหม่

เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า การประเมินประสิทธิภาพนี้มักจะเป็นรูปแบบการประเมินที่มาจากหน่วยงานภายนอก และใช้ควบคู่กับการประเมินประสิทธิผล กล่าวคือมักเป็น "ไฟท์บังคับ" ของการประเมินผลจากภายนอก

กล่องที่ (3): ชุดเน้นการเรียนรู้

ในขณะที่กล่องของการประเมินผล 2 กล่องแรกนั้น อาจจะเป็นไฟท์บังคับและเป็นความสนใจของหน่วยงานภายนอก/องค์กรเงินทุน แต่ทว่ากล่องการประเมินผลกล่องที่ (3) นี้ มักจะเป็นความสนใจของคนในโครงการเองที่ว่า การทำกิจกรรมต่างๆในโครงการนั้นได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้แก่คนที่เข้าร่วมอย่างไร

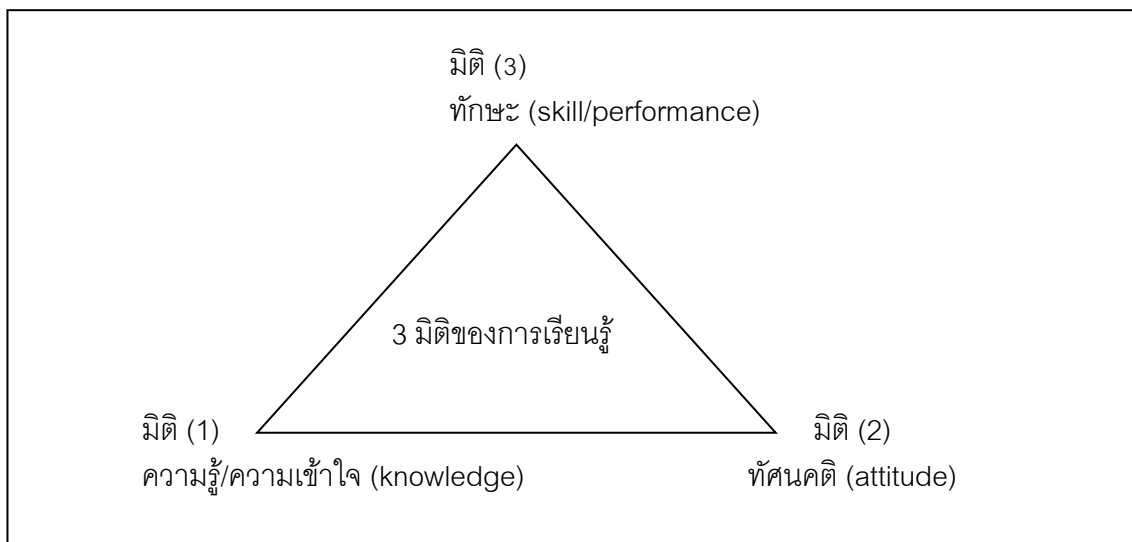
หรืออาจขีดเส้นใต้ให้เห็นความแตกต่างได้ว่า ในขณะที่กองประเมินผล 2 กองแรกนั้นอาจจะสนใจ"เป้าหมายวัตถุประสงค์/ผลที่เกิดขึ้น" แต่ในกองที่ 3 นี้จะสนใจ "คนเป็นหลัก" (human-oriented)

รูปแบบการประเมินผลการเรียนรู้จึงมีหน่วยการวัดอยู่ที่ 2 หน่วย **หน่วยแรก** คือผู้ที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงการ (stakeholder) รวมทั้ง**กลุ่มเป้าหมาย** (target group) และ**หน่วยที่สอง**ที่ใหญ่ขึ้นมา คือ กลุ่ม/องค์กร/หน่วยงาน/ชุมชน จึงทำให้แยกการประเมินผลการเรียนรู้ออกเป็น 2 แบบคือ

(3.1) การเรียนรู้เกี่ยวกับตนเอง

(3.2) การเรียนรู้เกี่ยวกับกลุ่ม/องค์กร/หน่วยงาน/ชุมชน

ทั้ง 2 หน่วยนี้ สามารถจะมีมิติ/ประเด็นการประเมินผลร่วมกันว่า การเรียนรู้นั้นได้เกิดขึ้นในมิติใด

ภาพที่ 11: 3 มิติของการเรียนรู้

ตัวอย่างเช่น โครงการ "เพลงดาบเพื่อสร้างสุขภาวะ" ของชุมชนปกากะญอบ้านเมืองน้อย อ.ปาย จ.แม่ฮ่องสอน ซึ่งในอดีต ชุมชนเคยมีกระบวนการฝึกฝนผู้ชายในหมู่บ้านให้เป็นผู้นำด้วยสื่อพื้นบ้านคือ "การรำดาบ" แต่ในปัจจุบันนี้ สื่อประเภทนี้ได้สูญหายไป รวมทั้งสุขภาพอนามัยของเยาวชนในชุมชนก็อ่อนแอลง ผู้ทำโครงการจึงตั้งวัตถุประสงค์ของโครงการเอาไว้ 2 ประการคือ

(1) เพื่อฟื้นฟูและรักษามิถุญญาการรำดาบของปกากะญอทั้งรูปแบบและเนื้อหา

(2) เพื่อเพิ่มบทบาทหน้าที่ของภูมิปัญญาชาวบ้านในการสร้างเสริมสุขภาพของเด็กและเยาวชน

การประเมินผลในแง่การเรียนรู้นั้นสามารถวัดได้ดังนี้

มิติ (1): ความรู้ความเข้าใจ กลุ่มเป้าหมายมีความรู้/ความเข้าใจเกี่ยวกับท่าทางรำดาบ ปกาเกอญอ

มิติ (2): ทักษะ กลุ่มเป้าหมายเห็นคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญา

มิติ (3): ทักษะ กลุ่มเป้าหมายมีทักษะ/ความสามารถในการรำดาบได้

กล่าวสำหรับมิติเรื่องการเรียนรู้นี้ โครงการสพส. จะให้ความสนใจเป็นพิเศษ ทั้งนี้เพราะหลักการทำงานขั้นพื้นฐานขององค์กรเลยก็คือ "การขับเคลื่อนโครงการบนฐานความรู้/ปัญญา" หรือในกลยุทธ์การดำเนินงานนั้น จะต้อง "ขยับปัญญา ก่อน แล้วจึงค่อยย่อหน้าเขยื้อนกาย" ดังนั้นในมิติการประเมินผลที่เป็นประจักษ์ของสพส. จึงเป็นการประเมินผลด้านการเรียนรู้ "แนวทางการทำงานต่างๆ ที่เกี่ยวกับการนำสื่อพื้นบ้านมาใช้เพื่อการพัฒนาสุขภาพของชุมชน" และในเวลาเดียวกัน ก็คือ การเรียนรู้ "แนวทางการพัฒนาสื่อพื้นบ้าน" ไปพร้อมๆ กัน

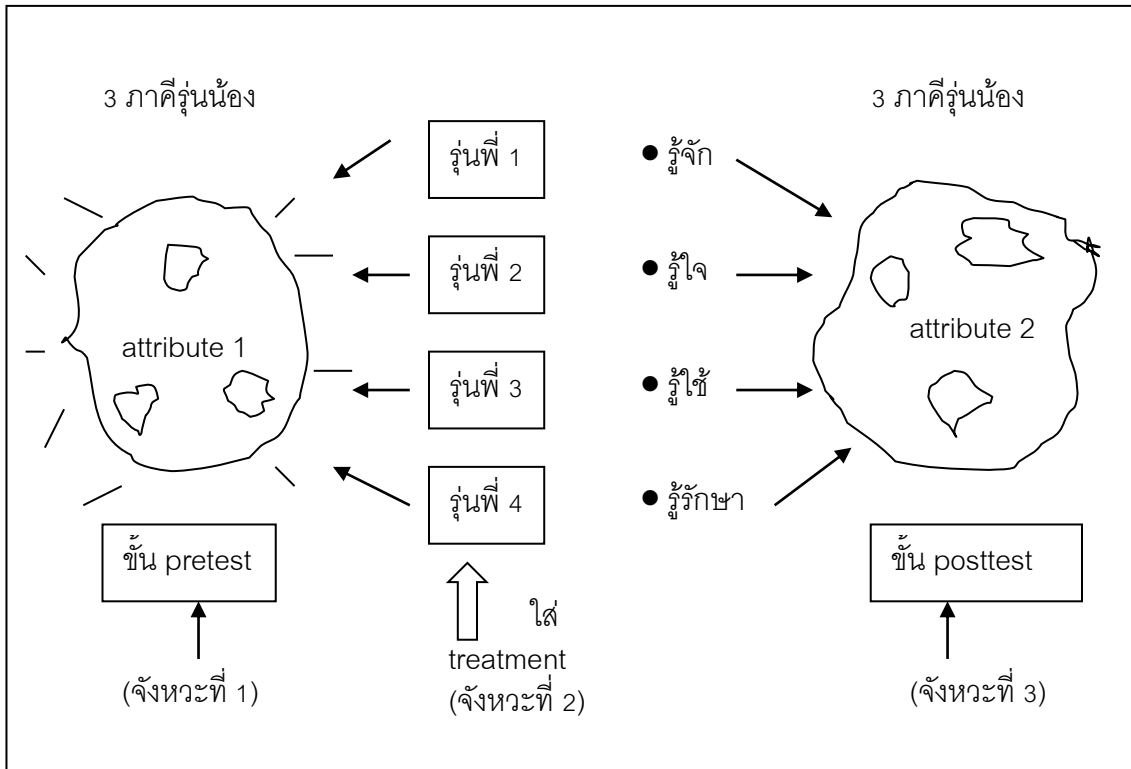
ตัวเนื้อหาของความรู้ที่สพส. จะสนใจติดตามประเมินผลนั้นมีอยู่หลายแนวคิด เช่น การวิเคราะห์คุณลักษณะของสื่อพื้นบ้าน (ซึ่งจะเป็นพื้นฐานของการดำเนินงานอื่นๆ ในขั้นตอนต่อไป) บทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านต่อการแก้ไขและการพัฒนาชุมชน แนวทางในการอนุรักษ์/สืบทอด/ปรับปรุง/และส่งเสริมเผยแพร่สื่อพื้นบ้านอย่างเห็นคุณค่าและรักษาแก่นแท้/ศักดิ์ศรีของสื่อพื้นบ้าน เป็นต้น

ดังนั้น ในการจัดการประชุมเชิงปฏิบัติการหรือการจัดสัมมนาอบรมต่างๆ ที่มงานสพส. จึงทำการประเมินผลการเรียนรู้ของภาคี/กลุ่มเป้าหมายอยู่ตลอดเวลา วิธีการประเมินผลนั้นอาจจะใช้ **วิธีการทางอ้อม** (indirect) เช่น การสอบถามความคิดเห็นของผู้ร่วมประชุมว่า "ได้รับความรู้เพิ่มขึ้นไหม หรือในบางกรณี อาจจะใช้ **วิธีการวัดผลโดยตรง** (direct) โดยใช้การวัดผลก่อน (pretest) และหลัง (posttest) จากที่มีการใส่ "กระบวนการประชุม" (treatment) เข้าไปแล้ว

ตัวอย่างเช่น ในการประชุมจัดเวทีการพัฒนาภาคี "รุ่นพี่ช่วยรุ่นน้อง" วันที่ 11-12 ส.ค. 2548 ณ ม่อนดอยอิงฟ้ารีสอร์ท จ. เชียงใหม่ คณะผู้จัดประชุมตั้งวัตถุประสงค์ของการประชุมไว้ว่า จะให้ภาคีรุ่นน้องได้เรียนรู้แนวคิดสำคัญเรื่อง 4 รู้ คือ รู้จัก รู้ใจ รู้ใช้ และรู้รักษาสื่อพื้นบ้านของสพส. กระบวนการประชุมจึงได้วางแผนแบบการวิจัยเชิงทดลอง กล่าวคือ **จังหวะที่ 1** เปิดฉากด้วยการให้ทีมรุ่นน้องออกมานำเสนอ "การวิเคราะห์คุณลักษณะ" ของสื่อพื้นบ้านที่จะทำงานด้วย

จังหวะที่ 2 ให้รุ่นพี่แต่ละทีมออกมาสาธิตการวิเคราะห์ 4 รู้ ทีมละ 1 รู้ จนครบ 4 ทีม และปิดฉาก

จังหวะที่ 3 ด้วยการให้รุ่นน้องทำการวิเคราะห์คุณลักษณะซ้ำอีกครั้งหนึ่ง ดังแสดงในภาพ

ภาพที่ 12: กระบวนการฝึกอบรมเรื่อง 4รู้ของสพส.

การประเมินผลการเรียนรู้ของ 3 ภาควิชาที่เรียนรู้นั้นสามารถวัดผลความเข้าใจเรื่อง 4 รู้ได้โดยตรงเลย โดยการเปรียบเทียบ "ความสามารถในการวิเคราะห์คุณลักษณะ" ในจังหวะที่ 1 (ขั้น pretest) กับขั้นที่ 3 (ขั้น posttest) ทั้งในมิติเชิงปริมาณ (จำนวนคุณลักษณะที่คิดออกมาในจังหวะที่ 3 มีมากกว่าจังหวะที่ 1 ใหม่) และเชิงคุณภาพ (คุณลักษณะที่คิดได้ในจังหวะที่ 3 มีความลุ่มลึกแบบมีทฤษฎีกำกับอยู่เบื้องหลัง)

กล่องที่ (4): ชุดประเมินเฉพาะกิจ/เฉพาะประเด็น

ชุดการประเมินในชุดนี้จะมี "เกณฑ์" (categories) ในการประเมินเป็นการเฉพาะเรื่องเฉพาะกรณี เฉพาะช่วงเวลา ตัวอย่างของรูปแบบการประเมินในกล่องที่ (4) นี้ก็เช่น

(4.1) การประเมินความสอดคล้อง หมายถึงการประเมินความสอดคล้องกันระหว่างองค์ประกอบต่างๆของการทำโครงการ เช่น การตั้งวัตถุประสงค์สอดคล้องกับกิจกรรมใหม่ การตั้งวัตถุประสงค์สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายใหม่ การออกแบบกิจกรรมสอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายใหม่ ฯลฯ

ตัวอย่างเช่น โครงการ "สันทนากการความรู้เรื่องเพศศึกษากับการสืบสานตำนานเพลงซอ" ตามลักษณะของเพลงซอนั้นจะเป็นเพลงปฏิพาทย์ คือ มีการร้องตอบโต้กันระหว่างหญิงกับชาย

แต่ในขั้นแรก ผู้ทำโครงการจะสืบสานเฉพาะในกลุ่มเป้าหมายที่เป็นนักเรียนหญิง ทำให้ไม่สอดคล้องกับธรรมชาติของขอ จึงมีข้อเสนอให้ขยายกลุ่มเป้าหมายเป็นทั้งนักเรียนหญิงและชาย เป็นต้น

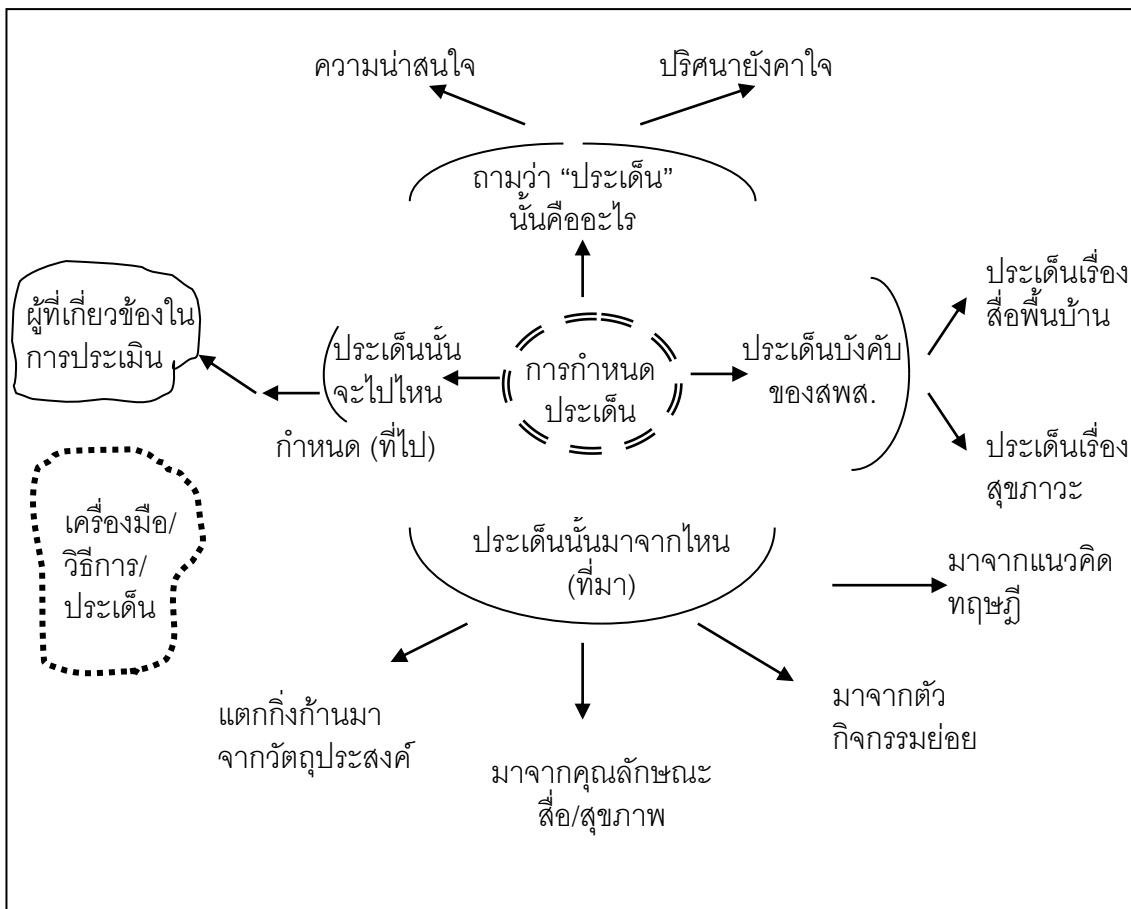
(4.2) การประเมินความเป็นไปได้ (feasibility) การประเมินแบบนี้จะเกิดขึ้นในช่วงก่อนที่จะตัดสินใจทำโครงการ คือต้องมีการสำรวจว่า ความเป็นไปได้ใหม่ที่จะดำเนินกิจกรรมเช่น โครงการ "ผ้าทอจากแม่" จ.นครราชสีมา ซึ่งตั้งเป้าหมายไว้ว่าจะมีการสืบต่อองค์ความรู้จากคนรุ่น "กลุ่มหมากสุก" (ผู้อาวุโส) มาสู่ "กลุ่มลูกหมาก" (ผู้รับสืบทอดมรดกเรื่องการทอผ้า) โดยเฉพาะองค์ความรู้ในเรื่องต่างๆ เช่น การย้อมสีแบบธรรมชาติ การสาวไหมโดยไม่ฆ่าไหม การทำผ้าหางกระรอก การเลี้ยงไหม ฯลฯ ผู้ทำโครงการก็ต้องทำการประเมินความเป็นไปได้เสียก่อนว่า องค์ความรู้ที่ต้องการจะสืบทอดนั้นยังคงมีอยู่หรือไม่ ผู้อาวุโสในกลุ่มหมากสุกนั้นยังมีอยู่หรือไม่ หรือแม้ยังมีตัวตนอยู่ ท่านผู้อาวุโสเหล่านั้นมีความสามารถที่จะถ่ายทอดความรู้ได้หรือไม่ หรือท่านยินยอมที่จะถ่ายทอดหรือไม่ เป็นต้น

ผู้เขียนจะย้อนกลับมากล่าวถึงการประเมินเฉพาะกิจ/เฉพาะประเด็นนี้อีกครั้งหนึ่งในตอนท้ายๆของข้อเขียนนี้ โดยจะยกตัวอย่างการประเมินเฉพาะกิจและเฉพาะประเด็นที่ใช้กันอยู่ในชุดโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข เนื่องจากผู้เขียนมีความเชื่อว่าการประเมินผลนั้นก็จะมีลักษณะเหมือนกับสื่อพื้นบ้าน กล่าวคือ นอกจากจะมี "ลักษณะร่วมที่เป็นแบบสากลทั่วไป" แล้ว ก็ยังน่าจะมี "ลักษณะเฉพาะตัวของแต่ละโครงการ" ที่ทำให้มีความแตกต่างหลากหลายออกไปด้วยดังได้กล่าวมาแล้ว

6. ช่วงที่ 2: การกำหนดประเด็น และการระบุผู้ที่เกี่ยวข้อง

หลังจากผ่านช่วงที่ 1 คือการตัดสินใจว่าจะเลือก "กล่องการประเมิน" สักกี่กล่อง และเป็นกล่องอะไรแล้ว ก็จะถึงขั้นตอนการบรรจุผลิตภัณฑ์ลงในกล่อง (รูปแบบ/ประเภทการประเมิน) ซึ่งในช่วงที่ 2 นี้ จะมีการบรรจุผลิตภัณฑ์ 2 ชนิดคือ การกำหนดประเด็น และการระบุผู้ที่เกี่ยวข้อง

(6.1) การกำหนดประเด็น

ภาพที่ 13: การกำหนดประเด็น

เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับ "การกำหนดประเด็น" จะมีดังต่อไปนี้

(1) ถามว่าประเด็นนั้นคืออะไร

ความหมายหรือคุณสมบัติของ "สิ่งที่เป็นประเด็น" นั้นมีหลายอย่าง เริ่มตั้งแต่

- **ความน่าสนใจ** เวลาที่เราเดินไปตามท้องถนนและมองดูอาคารร้านรวงต่างๆ หากเรามองเห็นอาคารสูงที่มีการประดับประดาด้วยแสงสีไฟระยิบระยับ จุดของอาคารตรงนั้นย่อม "เตะตากระทบใจเรา" ให้มองดูมาก/นานเป็นพิเศษ ฉนั้นได้ก็ฉนั้นนั่น เมื่อเวลาเราทำโครงการและทำกิจกรรมต่างๆ เนื้อหาตรงส่วนเสี้ยวใดของโครงการที่เตะตากระทบใจเราเป็นพิเศษ เนื้อหาส่วนนั้นก็จะเป็น "ประเด็น" ขึ้นมา เช่น โครงการ "ผญา: ด้วยปัญญาและความรัก" ของจ.ชัยภูมินั้น เราทราบดีว่า ผญาเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลหรือระดับกลุ่ม คือต้องเห็นหน้ามองตากัน แต่เมื่อมีการโยกเอาผญาไปเผยแพร่ขยายผลทางวิทยุ คนจ่ายผญาและคนฟังวิทยุยังจะได้อารมณ์/และปัญญาเหมือนเดิมหรือไม่ แบบนี้ก็ต้องเป็นประเด็นที่ต้องติดตามผลกันต่อไป

● **เรื่องที่เป็นปริศนายังคาใจ** เรื่องที่จะกลายมาเป็น "ประเด็น" ก็คือเรื่องที่ยังไม่ได้จุด full stop คือยังไม่สิ้นสุด ยังพูดคุยกดเถียง ยังดำเนินกิจกรรมพัฒนาต่อเนื่องไปได้ ยังไม่ได้ยื่นเสียงเป่านกหวีด ซึ่งก็คือเรื่องที่เราจะแสวงหาคำตอบนั่นเอง เช่น บรรดาสื่อพื้นบ้านทั้งหลายที่เราฟื้นฟูหรือนำมาใช้ในโครงการนั้น จะสามารถสร้างเสริมสุขภาวะได้จริงหรือไม่ มากน้อยเพียงใด และในมิติด้านไหนของสุขภาพ

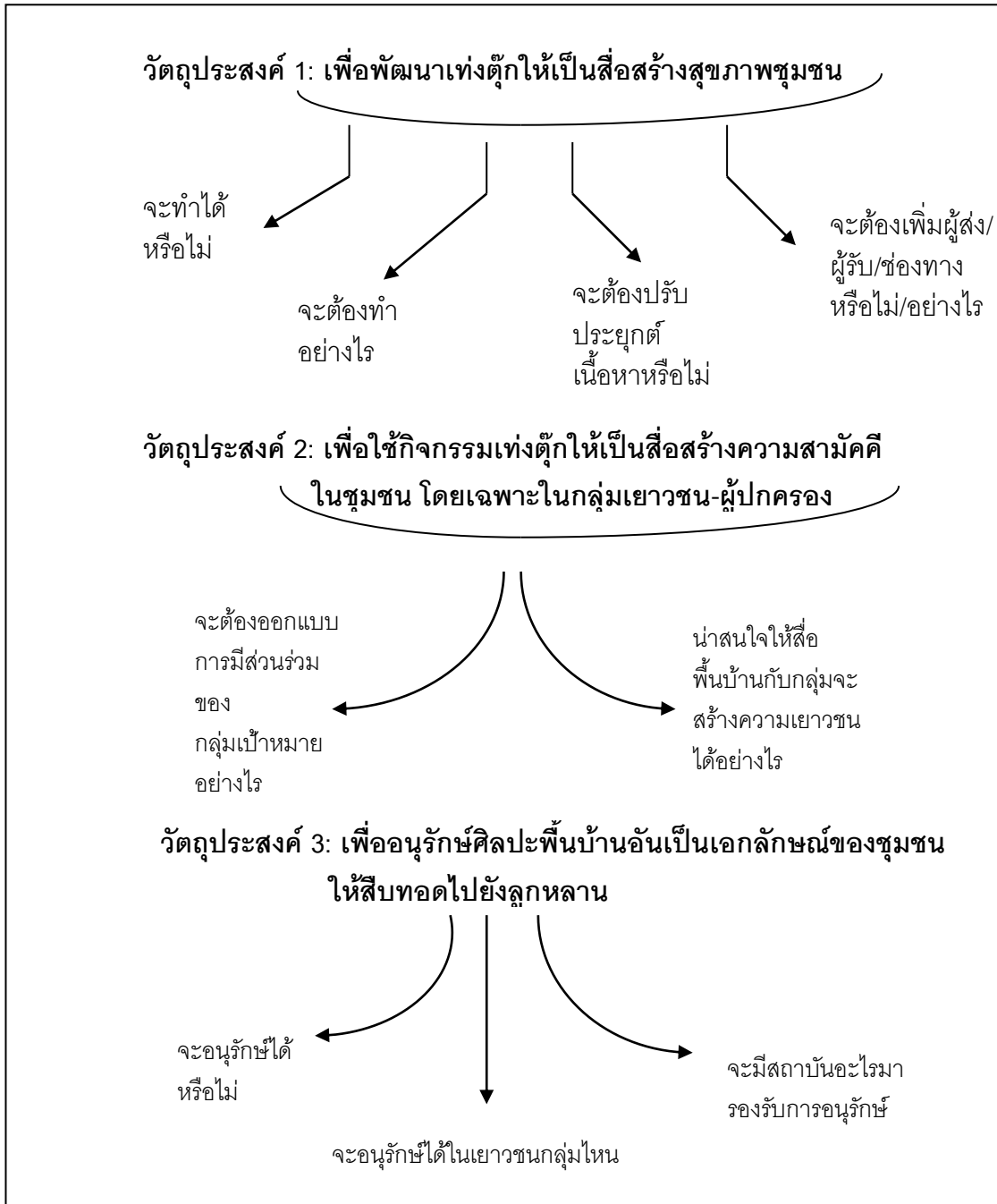
(2) **ประเด็นทำบังคับของสพส.** เนื่องจากโครงการสพส.มีเนื้อหาหลักของโครงการคือเรื่อง "สื่อพื้นบ้าน" และ "สุขภาวะ" ดังนั้น เนื้อหาที่จะมาเป็นประเด็นประเมินผล ไม่ว่าจะออกสื่อลวดลายอย่างไร ก็ต้องมีแม่บท 2 ทานี้เข้าไปร่วมด้วยเสมอ

ตัวอย่างประเด็นด้านสื่อพื้นบ้าน เช่น โครงการ "จำหลักหยวกสืบสาย จำหลักลายสืบทำนาน" จ.เพชรบุรี ก็ต้องดูว่า สื่อพื้นบ้านเช่นการแทงหยวกนั้นสามารถช่วยให้ผู้รับสาร (เช่นเยาวชนที่เข้ามาทำหยวก) มีอารมณ์ความรู้สึกเช่นไร มีสมาธิมากขึ้นหรือไม่

ตัวอย่างประเด็นด้านสุขภาพ เช่น โครงการ ""พัฒนาของเล่น-การละเล่นเพื่อส่งเสริมสุขภาวะเด็กตามวิถีชุมชน" ของบ้านหนองหล่ม จ.ลำพูน ก็มีประเด็นสุขภาวะ 4 ด้านคือ กาย ภาวณา ศิลภาวณา จิตภาวณา และปัญญาภาวณา (ที่เจ้าของโครงการได้ระบุ**ตัวชี้วัด**ในแต่ละมิติออกมาอย่างชัดเจน)

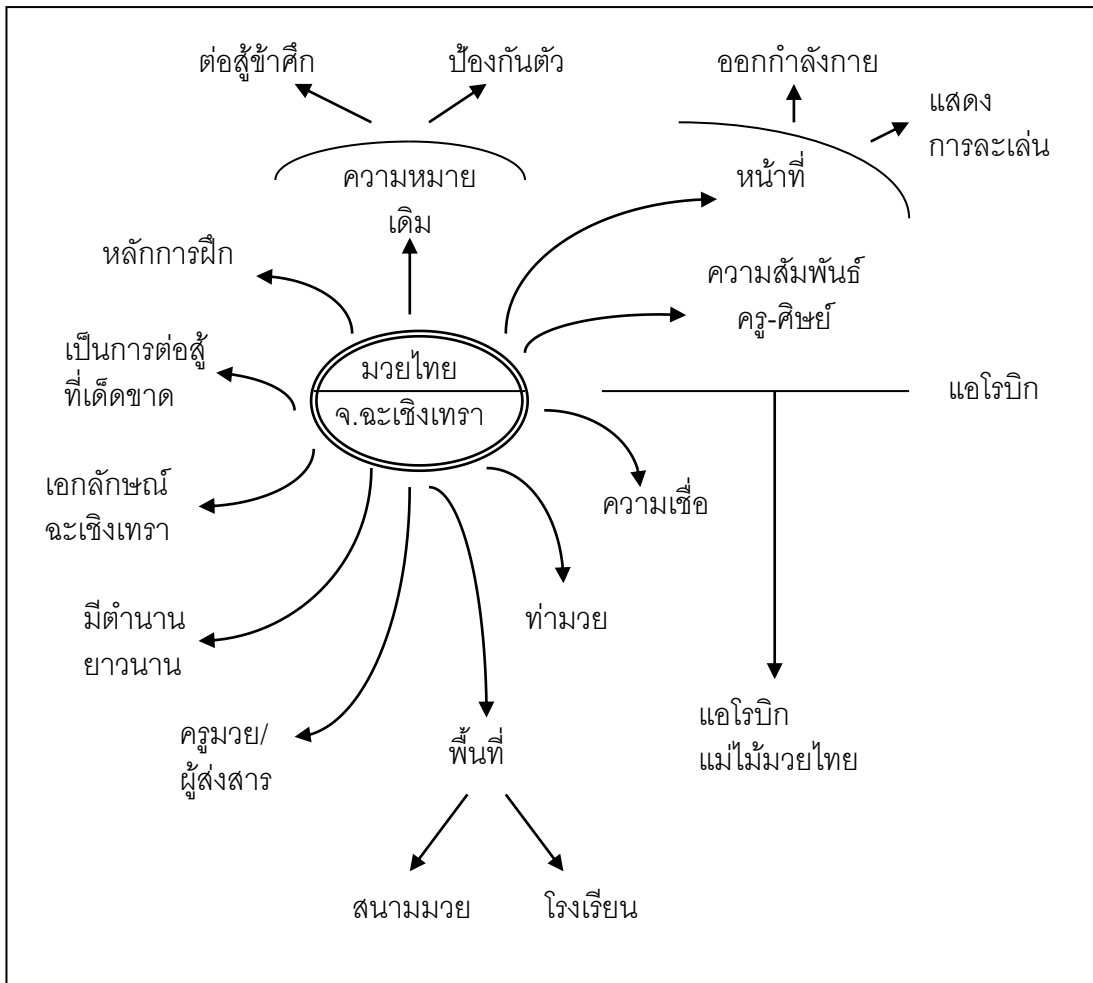
(3) **ที่มาของประเด็น** คงเป็นคำถามในใจของผู้อ่านหลายคนท่านว่า แล้วประเด็นที่ว่านั้นจะได้อะไร ก็ขอเฉลยว่า ที่มาของประเด็นนั้นมีหลายช่องทาง ดังนี้

(3.1) **แตกกิ่งก้านสาขามาจากวัตถุประสงค์/เป้าหมาย** เช่น โครงการ "แห่งตุ๊กสุขใจที่ได้รำ" จ.จันทบุรี ซึ่งวางวัตถุประสงค์ไว้ 3 ประการ แต่ละข้อสามารถแตกกิ่งก้านสาขาออกมาเป็นประเด็นได้ดังนี้

ภาพที่ 14 : การแตกวัตถุประสงค์ออกมาเป็นประเด็น

(3.2) มาจากการวิเคราะห์คุณลักษณะของตัวสื่อ/ตัวโครงการเอง เช่น โครงการ “รักษาศิลปะแอโรบิกแม่ไม้มวยไทย” จ.ฉะเชิงเทรา

ภาพที่ 15: คุณลักษณะของตัวสื่อ/โครงการ

ทางโครงการสามารถนำเอาคุณลักษณะที่แยกย่อยมาตั้งเป็นประเด็นสำหรับการประเมินผลได้มากมาย (ดูตัวอย่างรายละเอียดต่อไป)

(3.3) มาจากการออกแบบกิจกรรมย่อยๆในโครงการ เช่น โครงการ "สืบสานประเพณี "กฐินถวญดแทน" จ.พิจิตร" มีการออกแบบกิจกรรมอย่างรอบคอบมาก นับตั้งแต้ขั้นตอนการเตรียมก่อนจัดงานกฐิน (เช่น ส่งเสริมให้สมาชิกสวดสรภัญญะทุกวันพระตลอดช่วงเข้าพรรษาถึงงานกฐิน) ระหว่างงาน และหลังจากจัดงานแล้ว โดยที่ในแต่ละขั้นตอนจะมีกลุ่มกิจกรรมที่เข้ามาเกี่ยวข้องมากมาย เช่น

- กลุ่มรำมวย/รำตักได้ (พัฒนาให้สมาชิกมีการรำเพื่อออกกำลังกายอย่างต่อเนื่อง)
- กลุ่มจักสาน
- กลุ่มทอธงชัย

- กลุ่มทำขนม
- กลุ่มทำกองแท่น
- กลุ่มทำเครื่องบายศรี

ในกิจกรรมของแต่ละกลุ่มนั้น (ซึ่งเป็นองค์ประกอบของงานกฐินแบบชาวส่วย) สามารถจะนำมาตั้งเป็นประเด็นเพื่อการประเมินผลได้

การทอดกฐินแบบชาวส่วยในบ้านยางตะพาย จ.พิจิตรนี้ได้สูญหายไปช่วงระยะเวลาหนึ่ง และเพิ่งได้เริ่มมีการรื้อฟื้นขึ้นมา แต่ทว่ายังคงเป็นการรื้อฟื้นขึ้นมาแต่เฉพาะ "รูปแบบ" หากทว่าคนในชุมชนยังขาดความเข้าใจเรื่อง "เนื้อหา/คุณค่า" ของประเพณีทอดกฐินนี้ สื่อประเพณีถวญถ้ำนั้นนอกจากจะมี "ลักษณะร่วม" เหมือนการทอดกฐินโดยทั่วไปแล้ว ก็ยังมี "ลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวส่วย" เช่น มีการรำตักได้ การทำกองแท่น เป็นต้น

นอกจากนั้น ในเขตบ้านยางตะพายมีปัญหาเรื่องการใช้สารเคมีในการทำการเกษตรสูงมาก จนทำให้สิ่งแวดล้อมเป็นพิษไปหมด เมื่อ 3-4 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านจึงเริ่มตระหนักถึงปัญหานี้และได้รวมกลุ่มกันทำการเกษตรแบบปลอดสารเคมี แต่ชาวบ้านเห็นว่าลำพังการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจการทำมาหากินเฉยๆ จะไม่มั่นคงยั่งยืน จำเป็นต้องนำเอา "สื่อประเพณีพิธีกรรม" มามัดร้อยจิตใจของคนในชุมชนอีกเปลาะหนึ่ง ชุมชนจึงคาดหวังว่า ประเพณีกฐินถวญถ้ำนั้นจะเป็นประเพณีหนึ่งที่ช่วยงานพัฒนาชุมชน

โครงการสืบสานประเพณี "ถวญถ้ำ" ได้ออกแบบการประเมินผลเอาไว้จากกิจกรรมย่อยๆ ของโครงการดังนี้

- (1) ประเมินผลทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพจากจำนวนผู้มาเรียนวัฒนธรรมท้องถิ่นทั้ง 6 กลุ่ม และสังเกตการณ์มีส่วนร่วม ความสนใจ และกระบวนการเรียนรู้ของสมาชิก
- (2) ประเมินผลความคิดเห็นของสมาชิกชุมชนจากการจัดเวทีสรุปบทเรียน 2 ครั้ง เมื่อมีการจัดกิจกรรมเสร็จ
- (3) ประเมินผลสืบเนื่อง (outcome) จากจำนวนครัวเรือนหรือเกษตรกรที่มีการทำเกษตรปลอดภัยสารเคมี

(3.4) มาจากหลักการ/แนวคิด/ทฤษฎี ตัวอย่างเช่น งานวิจัยเรื่อง "การพัฒนาหอกระจายข่าวเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชนอย่างยั่งยืน" ของอ.ดวงพร วิทยากรอีกท่านหนึ่งของงานสัมมนา อ.ดวงพรค้นพบว่า ทุ้ๆที่หอกระจายข่าวเป็นสื่อที่ตั้งในชุมชน มีอยู่เกือบจะทุกหมู่บ้านในประเทศไทย วิธีการใช้เครื่องมือสื่อสารไม่มีเทคนิคที่ยากสลับซับซ้อนมากนัก กล่าวโดยสรุปคือ มีคุณสมบัติอันเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะเป็น "สื่อโดยชุมชน ของชุมชน และเพื่อชุมชน" แต่ที่ปรากฏว่า สื่อตัวนี้ถูกทอดทิ้งไม่เหลียวแลและไม่มีการใช้งานจากชุมชน (เช่นเวลาเสียก็ไม่ซ่อม ไม่มีการส่งกระจายเสียง ชาวบ้านก็ไม่รู้สึกเดือดร้อน)

อ.ดวงพรใช้หลักทฤษฎีที่ว่า "ของของใครของใครก็ห้วง" ความไม่สนใจในสื่อกระจายหอข่าวนั้น น่าจะเกิดความรู้สึกว่า "ไม่ใช่เจ้าของ" และหากสาวต่อไป ความรู้สึกนี้น่าจะเกิดมาจาก "การไม่มีส่วนร่วม" ดังนั้น เมื่อได้ทดลองจัดกิจกรรม "สร้างความรู้สึกร่วมของชุมชน" ให้เกิดขึ้น อ.ดวงพรก็ไปติดตามประเมินผลว่าเป็นอย่างไรบ้าง เรื่อง "การมีส่วนร่วม" จึงเป็นประเด็นหนึ่งของการประเมิน เป็นต้น

(4) **ที่ไปของประเด็น** หลังจาก"เหลียวหลังไปดู"แล้วว่า ประเด็นนั้นจะมาจากที่ไหน ก็ถึงคราวที่จะ "แลไปข้างหน้า" ว่า เมื่อมีประเด็นแล้ว จะนำพาไปสู่อะไรบ้าง

หน้าที่สำคัญของ**ประเด็น**ก็คือ การทำหน้าที่เป็น "พวงมาลัย" บังคับทิศทางขององค์ประกอบการประเมินผลที่จะตามมาในลำดับต่อไปอีก 2 ส่วนคือ

- ผู้ที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องในการประเมิน
- การเลือกเครื่องมือหรือวิธีการประเมิน

(6.2) การระบุผู้ที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องในการประเมิน

เนื่องจากการทำโครงการแต่ละโครงการ จะมีกลุ่มที่เข้ามาเกี่ยวข้องหลายกลุ่ม คล้ายกับการเล่นละครที่มีตัวละครหลายตัว (รวมทั้งตัวโกงด้วย) แต่ละตัวต่างก็ได้รับมอบหมายให้มีบทบาทไปต่างๆกัน

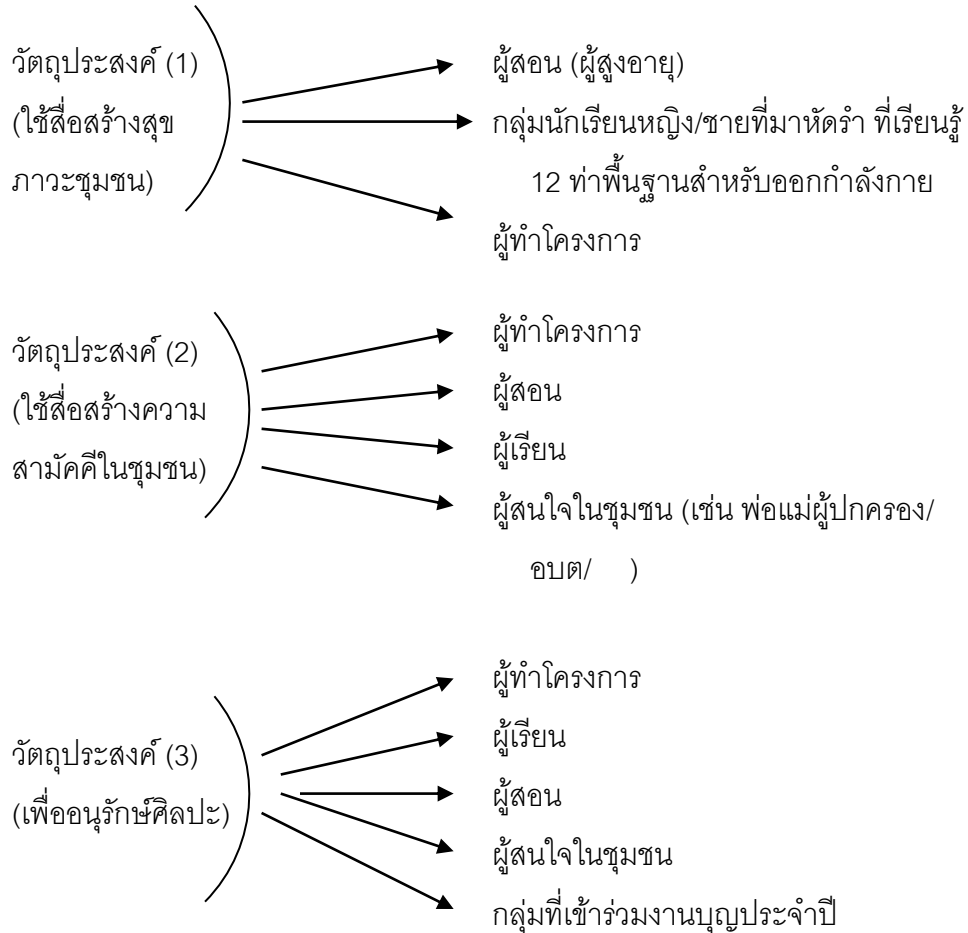
ในการประเมินผลนั้น ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า เราจะมีประเด็นที่หลากหลายสำหรับการประเมิน (หากเทียบกับละครก็คือการมีหลายฉาก) คำถามก็คือ **จะมีใครบ้างเข้ามาเกี่ยวข้องกับการประเมินเรื่อง/ประเด็นอะไร** (คล้ายการตอบคำถามว่า ตัวละครตัวไหนจะออกมาในฉากอะไร)

หลักการโดยทั่วไปของการประเมินผลก็ควรเป็นไปในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ ควรจะถามผู้ที่เกี่ยวข้องอย่างน้อย 2 กลุ่มขึ้นไป เช่น เมื่อถาม**ผู้ดำเนินโครงการ**แล้วว่า "คิดว่าการทำกิจกรรมได้ผลไหม" ก็ควรจะถามกลุ่ม**เป้าหมาย**ด้วย

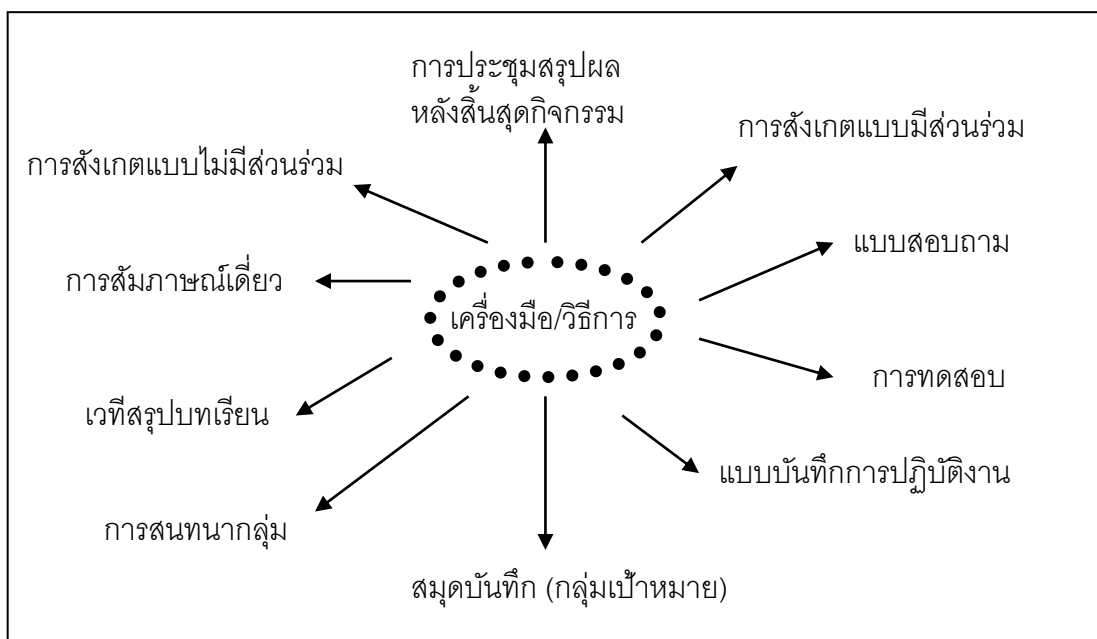
เหมือนเช่นเวลาที่เรานั่งดูมวย เราก็ควรจะซักถามทั้งนักมวยมุมแดง มุมน้ำเงิน กรรมการที่เลี้ยง และคนดู ทั้งนี้เพื่อถ่วงดุลย์อคติและเพื่อให้ได้ภาพของการประเมินที่ใกล้เคียงความเป็นจริงมากที่สุด

ดังนั้น การวางแผนการประเมินผลจึงเป็นการจับคู่ระหว่าง "ประเด็น" กับ "กลุ่มผู้เข้ามาเกี่ยวข้องกับการประเมิน" (การออกแบบว่า ฉากไหนจะปล่อยตัวละครตัวใด) ทั้งนี้โดยมีประเด็นเป็นพวงมาลัยบังคับทิศทางของกลุ่มผู้เข้ามาเกี่ยวข้อง

ผู้เขียนขอยกตัวอย่างที่ได้กล่าวไปแล้วคือ โครงการ "เท่งตุ๊ก สุขใจที่ได้รำ" ซึ่งทางโครงการระบุว่ามียุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องอยู่ 5 ยุทธศาสตร์คือ กลุ่มนักเรียนหญิง กลุ่มนักเรียนชาย คณะครูอาจารย์ผู้ฝึกสอน กลุ่มผู้สนใจในชุมชน กลุ่มที่เข้าร่วมกิจกรรมทำบุญประจำปีศาลเจ้า

7. ช่วงที่ 3: การเลือกเครื่องมือ/วิธีการที่จะประเมิน

ภาพที่ 16: ตัวอย่างเครื่องมือ/วิธีการที่ใช้ประเมินผล

ถึงแม้ว่าแผนภาพที่ 16 ที่แสดงเครื่องมือ/วิธีการที่ใช้ประเมินผลที่แสดงไว้ข้างบนนี้จะสื่อให้เห็นว่า มีเครื่องมือวิธีการประเมินผลหลายชิ้นให้เลือกใช้ แต่การเลือกใช้นี้ก็เชื่อว่าเลือกได้ตามใจชอบ/ตามอำเภอใจหรือไร้หลักการ เพราะการเลือกเครื่องมือ/วิธีการประเมินผลมาใช้นั้นต้องคำนึงถึงหลัก 2 ประการคือ

(1) เครื่องมือ/วิธีการแต่ละชนิดมีคุณวิเศษและมีข้อจำกัดเฉพาะตัว เช่น การสัมภาษณ์เจาะลึกนั้น มีคุณวิเศษคือทำให้ได้ข้อมูลที่ลึกซึ้ง แต่ก็มีข้อจำกัดคือต้องเจาะลึกจาก "ผู้รู้" (key information) เท่านั้น และทำในปริมาณมากๆ ไม่ได้ ส่วนการสนทนากลุ่ม (Focus group interview) นั้นมีคุณวิเศษคือ ทำให้ได้เห็น "ทัศนะ" ที่หลากหลาย แต่จะได้เนื้อหาไม่ลึกซึ้งนัก และเนื้อหาที่ได้ก็เป็น "ความคิดเห็น" มากกว่า "ข้อเท็จจริง" เป็นต้น

(2) เนื่องจากการเลือกเครื่องมือเป็นข้อสุดท้ายของการประเมินผล ดังนั้น ข้อข้อนี้จึงถูก "ลืกละเลย" มาแล้วตั้งแต่ต้นทาง ดังที่แสดงในภาพที่ 7 ว่า การเลือกเครื่องมือ/วิธีการนั้นจะต้องให้เข้าชุดกับรูปแบบ/ประเภทการประเมิน (กล่อง) ในช่วงที่ 1 ต้องให้เข้าชุดกับประเด็น/กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง (ผลิตภัณฑ์ในกล่อง) ในช่วงที่ 2

ในการเลือกเครื่องมือ/วิธีการในการประเมินนั้น ดังที่กล่าวมาแล้วว่า เครื่องมือแต่ละชนิดมีคุณวิเศษ/ข้อจำกัดเฉพาะตัว ดังนั้น จึงเป็นหลักการคล้ายคลึงกับเรื่องการระบุกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการประเมินว่า **เลือกเครื่องมือหลายชนิดดีกว่าชนิดเดียว**

การวัดผลจากการประเมินนั้น สามารถจะวัดได้ 2 ประการคือ

(1) **การวัดในเชิงปริมาณ** เช่น ดูจำนวนเยาวชนที่สนใจมาร่วมกิจกรรม

(2) **การวัดในเชิงคุณภาพ** เช่น ดูความต่อเนื่องสม่ำเสมอในการออกกำลังกายด้วยสื่อที่บ้านของชุมชน

ดังนั้น หากกล่าวโดยสรุป การวางแผนเพื่อการประเมินผลโครงการก็คือ การผสมสูตรปุ๋ยที่มีส่วนผสมของปุ๋ยตามที่ระบุอยู่ในภาพที่ 7 ซึ่งได้แสดงขั้นตอนของการผสมเอาไว้ตามลำดับ

จากนี้จะยกตัวอย่างของจริงสัก 2-3 กรณีจากภาคีในชุดโครงการสพส. เพื่อแสดงให้เห็นการจับคู่ระหว่างการระบุกลุ่มคนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการประเมินผลกับการเลือกเครื่องมือ/วิธีการประเมินผลดังนี้

กรณีศึกษาที่ 1: โครงการ "ผีป่วน 2004 เพื่อลูกหลาน"

วัตถุประสงค์ ทางโครงการวางเป้าหมายเอาไว้แบบตบ 2 คม คือการใช้สื่อพิธีกรรมไหว้ผีป่วนเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน และในเวลาเดียวกันก็ต้องการสืบทอดพิธีกรรมในหมู่เยาวชน

กลุ่มเป้าหมาย มีหลายกลุ่ม เช่น

- แกนนำผีป่วนจำนวน 15 กลุ่ม ในต.วอแก้ว จ.ลำปาง
- แกนนำเด็กและเยาวชนจำนวน 60 คน จาก 15 กลุ่มผีป่วน
- เครือข่ายการประสานงานระหว่างเด็ก/เยาวชน ปราชญ์ชาวบ้าน แกนนำกลุ่มผีป่วน/คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล และคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล

วิธีการและเครื่องมือการประเมินผล มีอยู่ 2 ขั้นตอนใหญ่ๆ คือขั้นตอนระหว่างการดำเนินโครงการ และขั้นตอนเมื่อระยะสุดท้ายของโครงการ

- **ในขั้นตอนระหว่างดำเนินโครงการ** คณะทำงานได้กำหนดประเด็น/กลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้อง/วิธีการประเมินโดยใช้หลักการ "การประเมินผลแบบมีส่วนร่วม" เอาไว้ดังนี้

(1) **การสืบทอดความรู้** จะดูว่าผู้รู้/ปราชญ์ชาวบ้าน แกนนำผีป่วน หรือคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล มีการถ่ายทอดความรู้ทั้งที่เป็นรูปแบบและคุณค่าสู่เด็กและเยาวชนหรือไม่ อย่างไร วิธีการประเมินผลที่ใช้คือ การสังเกต การซักถาม และการจัดเวทีสรุปผล

(2) **การสร้างจิตสำนึก** จะวัดจากการที่**ชุมชน** ให้เด็กและเยาวชนเข้าไปมีส่วนร่วมในประเพณี พิธีกรรม และวัดจากการเข้าร่วมของ**ตัวเด็ก/เยาวชนเอง**ว่ามีการนำประเด็นที่ได้รับรู้มาเชื่อมต่อกับประเด็นอื่นๆ (หรือค้นคิดเป็นกิจกรรม) วิธีการประเมินผลที่ใช้คือการสังเกต การซักถาม และการจัดเวที

(3) **การถ่ายทอดอุดมการณ์การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน** จะวัดจากกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากกลุ่มเป้าหมายว่า เป็นไปเพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลกันโดยเฉพาะด้านสุขภาวะหรือไม่ วิธีการประเมินที่ใช้คือการซักถาม สังเกต และการจัดเวที

(4) **การกระตุ้นภูมิปัญญาชาวบ้าน** วัดจากการที่**ปราชญ์ชาวบ้าน** เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการสร้างเสริมสุขภาวะทั้ง 4 ด้านของเด็ก/เยาวชนหรือไม่ โดยใช้ในการสังเกต ซักถาม และการจัดเวที

(5) **การพัฒนาสุขภาพใจและสังคม** วัดจากการที่**เด็ก/เยาวชนที่ด้อย-ขาดโอกาส** (เช่นเด็กที่ติดเชื้อเอดส์จากพ่อแม่) และ**เด็กทั่วไป** มีการทำกิจกรรมร่วมกันได้

- **หลังจากทำโครงการสิ้นสุดแล้ว** เมื่อโครงการดำเนินงานสิ้นสุดลงตามกำหนดระยะเวลา ทางโครงการได้มีการประเมินผลการดำเนินงานอย่างมีส่วนร่วมเพื่อวิเคราะห์กระบวนการทำงานโดยรวม และวัดผลสำเร็จของงานอย่างเป็นระบบ

ทางโครงการฯ ได้เชิญผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นคณะทำงาน กลุ่มเป้าหมาย และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงการ มาจัดเวทีวิเคราะห์จุดเด่น/จุดด้อย และ ข้อจำกัดในการทำงาน รวมทั้งเสนอความคิดเห็นเพื่อนำไปปรับใช้ในการทำงานอื่นๆ อีกต่อไป

กรณีที่ 2: โครงการ "ตุ้มโฮม เต้าแม่ นางตั้ง: สงกรานต์บ้านเฮาดีใจเอาเขาวชนร่วม กิจกรรม" จ.ยโสธร

วัตถุประสงค์ : คณะทำงานได้วางเป้าหมายที่จะนำเอาพิธีตุ้มโฮมเต้าแม่ นางตั้งมาใช้ แก้ปัญหาเด็ก/เขาวชนที่ติดยาเสพติด/ทะเลาะวิวาท/ยกพวกตีกัน โดยการประยุกต์พิธีกรรมแสดง นาฏศิลป์ไทย (เต้าแม่ นางตั้ง) เป็นสื่อ

กลุ่มเป้าหมาย:

- เครือข่ายเขาวชนในบ้านหัวเมือง (พื้นที่ดำเนินโครงการ) จำนวน 50 คน เพื่อเป็นผู้สืบทอดและประยุกต์การแสดงเต้าแม่ นางตั้งในรูปแบบนาฏศิลป์ไทย
- คนเฒ่าคนแก่ที่มีภาระในการเลี้ยงดูเด็กๆ และผู้ที่ถูกปล่อยปละละเลยจำนวน ประมาณ 15 คน

ประเด็นการประเมิน คณะทำงานได้กำหนดประเด็นที่จะประเมินเอาไว้ 4 ประเด็นใหญ่ๆ คือ

- (1) การสืบทอดองค์ความรู้ให้แก่เด็ก/เขาวชน
- (2) การสร้างจิตสำนึกด้านสุขภาวะแก่กลุ่มเป้าหมายต่างๆ เช่น เด็ก/เขาวชน พ่อแม่ แม่บ้าน ผู้สูงอายุ
- (3) การกระตุ้นให้ภูมิปัญญาชาวบ้านมีส่วนร่วมในการสร้างกิจกรรมการพัฒนาที่มีรูปแบบเหมาะสมและทันต่อเหตุการณ์ปัจจุบัน
- (4) ประเมินผลลัพธ์/ผลสืบเนื่องของโครงการที่มีต่อการพัฒนาสุขภาวะทั้ง 4 ด้านของชุมชน

วิธีการประเมินผล

- (1) การสนทนากลุ่มกับกลุ่มเป้าหมายตามประเด็นที่วางเอาไว้
- (2) จัดเวทีเสวนากันทั้งชุมชนเพื่อประเมินผลลัพธ์/ผลสืบเนื่องของโครงการ
- (3) วิธีการจดบันทึกในเรื่องการเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มเป้าหมาย การให้ความร่วมมือ (เช่น ความถี่ในการเข้าร่วมของกลุ่มเป้าหมาย) มูลเหตุจูงใจหรือเหตุผลของการมีส่วนร่วม
- (4) วิธีการสัมภาษณ์เป็นรายบุคคล/กลุ่มบุคคลที่เป็นตัวแทนสถาบันต่างๆ เพื่อทราบเรื่องผลลัพธ์/ผลสืบเนื่องของโครงการ ความคิดเห็นและความต้องการต่อโครงการ

(5) ใช้แบบสำรวจความคิดเห็น โดยออกแบบสำรวจให้สอดคล้องเหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายของแต่ละกลุ่ม เช่น กลุ่มเด็ก/เยาวชน กลุ่มพ่อบ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ กลุ่มครู-อาจารย์ กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มพระสงฆ์ กลุ่มวิทยากร และผู้เข้าร่วมกิจกรรมทุกครั้ง

8. ลีลาเฉพาะตัวของการประเมินผลแบบสพส.

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ในขณะที่บรรดาภาคีและชมรมต่างๆในชุดโครงการของสพส. ได้ใช้ปรัชญา/เป้าหมาย/ประเด็น และวิธีการประเมินผลตามแบบอย่างสากลที่มีอยู่ทั่วไป แต่ในเวลาเดียวกัน เนื่องจาก**คุณลักษณะเฉพาะ**ของทางโครงการเองที่มีภารกิจในการทำงานคือ การนำเอาสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการสร้างเสริมสุขภาพของชุมชน และทำนุบำรุงสืบทอดพัฒนาสื่อพื้นบ้านไปในเวลาเดียวกัน การดำเนินภารกิจนี้ ภาคีทั้งหมดของสพส.ล้วนมีแนวคิดทฤษฎีที่วางเป็นกรอบชี้แนะแนวทางการทำงานอยู่ข้างหลัง มีการกำหนดกลยุทธ์/ตำแหน่งแห่งที่ของภารกิจ (positioning of mission) ที่แน่นอน เช่น เป็นการกำหนดระดับชุมชน (community-oriented) ดังนั้น ภาคีและสพส.จึงมีประเด็นการประเมินผลเฉพาะตัวที่จะนำมาแลกเปลี่ยนกับเพื่อนๆที่สนใจดังต่อไปนี้

(8.1) การประเมินความยั่งยืน (sustainability) การประเมินประเภทนี้เป็นการคาดการณ์ว่าหลังจากที่โครงการ (ซึ่งเป็นการทำกิจกรรมที่มีกำหนดระยะเวลาเริ่มต้นและสิ้นสุดอย่างแน่นอน) ได้จบสิ้นไปแล้ว ผลที่เกิดขึ้นนั้นจะยังคงติดตรึงอยู่กับบุคคล/กลุ่ม/ชุมชนต่อไปในอนาคตหรือไม่ โดยผู้ทำโครงการอาจต้องแสดงให้เห็นว่ามีหลักประกันอะไรบ้าง

การประเมินความยั่งยืนกลายเป็นประเด็นที่มีความสำคัญระดับคอขาดบาดตายของสพส. ทั้งนี้ เนื่องจากโครงการที่ภาคีของสพส.เข้ามาร่วมกันทำนั้น มากกว่าครึ่งหนึ่งของทั้งชุดโครงการเป็นโครงการประเภท "รื้อฟื้นสื่อพื้นบ้าน" ให้มีชีวิตชีวาขึ้นมาใหม่ ทั้งนี้ เนื่องจากสภาพของสื่อพื้นบ้านในโลกปัจจุบันนั้น กำลังอยู่ในช่วงของ "กระแสถดถอย" ทุกๆวันจะมีสื่อพื้นบ้านตัวเล็กตัวน้อยล้มหายตายจากไปอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน ไม่ว่าจะเป็ประเพณีรำดาบของชาวเขาเผ่าปกากะญอ เทศน์มหาชาติของวัดในชุมชนเมือง งานจลกลฐินของวัดสมัยใหม่ พิธีกรรมโต๊ะครึมของพี่น้องชาวใต้ที่หลงเหลืออยู่เป็นเจ้าสุดท้าย มวยลาประเพณีการละเล่นของชาวพัทลุง ฯลฯ

และแม้ว่า ภายในช่วงระยะเวลาสั้นๆ ของการทำโครงการกับสพส. (ประมาณ 1-1 ปีครึ่ง) ภาคีส่วนใหญ่จะมีความสามารถที่จะชุบชีวิตของสื่อพื้นบ้านที่เคยสูญหายล้มตายให้คืนชีพกลับมาได้ แต่ทว่าปัญหาที่ยังคาใจสพส.อยู่ตลอดเวลา ก็คือ ในเมื่อครั้งหนึ่ง ชุมชนเคยปล่อยให้สื่อ

พื้นบ้านดังกล่าวพลัดหลุดมือหล่นหายไป แม้จะหาคืนกลับมาได้ แต่จะมีหลักประกันอะไรว่า ในอนาคต สื่อพื้นบ้านเหล่านั้นจะไม่สูญหายไปอีก

จากคำถามดังกล่าวนี้ ทำให้ประเด็นการประเมิน "ความยั่งยืนของผลจากโครงการ" เป็นไพบับังคับที่ทุกภาคีจะต้องทบทวนตัวเอง ทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์หน้าตักของชุมชนเองที่จะได้มีสื่อพื้นบ้านเพื่องานสุขภาวะใช้กันไปได้อย่างยั่งยืน ใช้กันไปได้ยาวนาน

ดัชนีของการประเมินผลความยั่งยืนของโครงการที่จะยกมาเป็นตัวอย่างในที่นี้จะมียู่ 2-3 กรณีดังนี้

- **โครงการเทศน์มหาชาติเพื่อสร้างสุขภาวะของชุมชน วัดศรีสุพรรณ จ.เชียงใหม่** ซึ่งสื่อประเพณีเช่นเทศน์มหาชาตินี้เป็นงานที่ต้องระดมแรงงาน/ทรัพยากร/ความร่วมมือร่วมใจของสถาบันต่างๆของชุมชนเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นสถาบัน วัด โรงเรียน คนกลุ่มต่างๆในชุมชน ดังนั้น หากเมื่อใดที่ความร่วมมือร่วมใจของชุมชนอ่อนเปลี้ยลงไป อาการแรกที่จะแสดงความเจ็บป่วยของชุมชนก็คือ ไม่มีเรี่ยวแรงพลังมากพอที่จะจัดงานเทศน์มหาชาติได้

ผู้ทำโครงการนี้จึงตั้งเป้าหมายจะให้พิธีกรรมการเทศน์มหาชาติเป็นลูกตุ้มค้ำเบลยกน้ำหนักเพื่อเสริมพลังความแข็งแกร่งในเรื่องความร่วมมือร่วมใจของชุมชน

ผู้ทำโครงการมีหลักประกันว่า การทำโครงการในปีพ.ศ.2548 นั้นจะเป็นเพียง "การจุดประกาย" เท่านั้น และคาดการณ์ว่า "ประกายไฟนี้จะลามทุ่งและสว่างไสวไปในทุกๆปี" เนื่องจาก

(ก) โครงการนี้เกิดจากการตกลงกันของ "เจ้าของวัฒนธรรม" เป็นผู้ตัดสินใจเลือกเองว่าจะทำ อันเป็นไปตามหลักแนวคิดเรื่อง "สิทธิของเจ้าของวัฒนธรรม"

(ข) เทศน์มหาชาติเป็น "สื่อประเพณี" ซึ่งหมายความว่า ชุมชนมี "ต้นทุนทางวัฒนธรรม" อยู่แล้ว กล่าวคือ รู้แล้วว่าใครจะต้องทำอะไรบ้าง" และมี "ระยะเวลา" ที่แน่นอนว่าจะทำอย่างสม่ำเสมอ

(ค) เป็นกิจกรรมที่ชุมชนมีความสามารถพอจะดำเนินการได้เอง ทั้งในแง่ทรัพยากรบุคคล/ความรู้ วัสดุ ฯลฯ

- **โครงการ "ตุ้ยโฮมสอนขวัญ ม่วนซื่นโฮแซว หาแนวเกิดคุณค่า รักษาสุขภาพชุมชน"** จ.ยโสธร เป็นโครงการที่ประยุกต์เอาพิธีกรรมสอนขวัญที่เคยใช้เรียกขวัญผู้ที่ประสบอุบัติเหตุ/เจ็บไข้ได้ป่วย/จากบ้านไปที่อื่นแล้วกลับมา ฯลฯ มาประยุกต์ให้เป็นพิธีกรรมที่ป้องกันอุบัติเหตุของเยาวชนจากการขับขี่ยานพาหนะ (แบบว่า "ตั้งขวัญ ก่อนสตาร์ท")

คณะผู้ทำโครงการได้ให้หลักประกันของความยั่งยืนของโครงการเอาไว้ดังนี้

(1) **ความเข้าใจอันแท้จริงของผู้ที่เกี่ยวข้องและกลุ่มเป้าหมาย** เนื่องจากกระบวนการทำงานนั้น ใช้รูปแบบการประชุมปรึกษาหารือกันในกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้อง คือ อบต. โรงเรียน วัด สภาวัฒนธรรม และนักวิชาการวัฒนธรรมในทุกเนื้อหา รวมทั้งกลุ่มเป้าหมายก็ได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานทุกขั้นตอน ดังนั้น แม้ว่า โครงการจะหมดสิ้นไปแล้ว แต่ความเข้าใจในเรื่อง "การทำงานร่วมกันในเรื่องการนำสื่อพื้นบ้านมาสานสร้างความสุข" นั้น จะยังคงติดตรึงอยู่ในตัวคนตลอดไป และพร้อมจะนำไปใช้กับสื่อพื้นบ้านประเภทอื่นๆ

(2) **การจัดโครงการสอนขวัญ** มีองค์กรของชุมชนคือ สภาวัฒนธรรมเป็นผู้ดำเนินการหลัก ซึ่งสถานะขององค์กรเช่นนี้มีความยั่งยืนในตัวเองอยู่แล้ว เนื่องจากมีสถานภาพที่ได้รับการรับรอง มีความชอบธรรมในการดำเนินการ มีแหล่งการสนับสนุน และมีการจัดตั้งเป็นโครงสร้างที่แน่นอน

(3) **โครงการสอนขวัญเป็นโครงการที่ทุกองค์กรในชุมชนให้การสนับสนุน** เพราะเป็นโครงการที่ทำโดยชุมชน (ชุมชนเป็นคนตัดสินใจว่า จะทำโครงการนี้หรือเปล่า ชุมชนใช้สิทธิทางเจ้าของวัฒนธรรมในการเลือกว่า จะทำงานกับสื่อพื้นบ้านประเภทใด) และทำเพื่อชุมชนเพราะสามารถช่วยรักษาสุขภาพของชุมชนได้ (ป้องกันอุบัติเหตุในชุมชน) ซึ่งสภาวัฒนธรรมตำบล วัด โรงเรียน อบต. จะส่งเสริมสื่อพื้นบ้านนี้ให้เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนบ้านแต่ โดยสภาวัฒนธรรมจะจัดทำเป็นโครงการต่อเนื่อง โรงเรียนจะจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น โดยมีองค์การบริหารส่วนตำบลให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ

(4) **สำหรับเครือข่ายพันธมิตรการสนับสนุนจากภายนอก** คือนักวิชาการวัฒนธรรมซึ่งมีภารกิจที่จะต้องสนับสนุนงานวัฒนธรรมของชุมชนอยู่แล้ว และจากประสบการณ์การทำงานร่วมกันในโครงการนี้ ทำให้นักวิชาการวัฒนธรรมมีความรู้ความเข้าใจที่จะแสดงบทบาทการสนับสนุนได้อย่างถูกแนวทาง

(8.2) **การประเมินผลมิติสุขภาวะ** เนื่องจากสพส.นั้นเป็นโครงการย่อยโครงการหนึ่งของสำนักงานกองทุนเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ดังนั้น มิติการประเมินผลที่จะมองผ่านเลยไปไม่ได้จึงเป็นมิติด้านสุขภาวะซึ่งสพส.ได้ใช้ความหมายของคำว่า "สุขภาวะ" ตามแนวทางของสสส. ที่กินความถึงสุขภาวะ 4 ด้านของคนและชุมชน คือสุขภาพกาย สุขภาพจิตใจ-อารมณ์ สุขภาพสังคมของชุมชน สุขภาพจิตวิญญาณและสิ่งแวดล้อม

ตัวอย่างของการประเมินผลมิติด้านสุขภาวะที่ชัดเจนคือโครงการสืบสานประเพณี" กินหมูล้างดิน" ซึ่งเป็นประเพณีในการจัดการกับปัญหาของผู้หญิงที่ท้องก่อนแต่งของชาวผู้ไท จ.อำนาจเจริญ เป้าหมายเดิมของประเพณีนี้ก็เพื่อเป็นการลงโทษเชิงสัญลักษณ์ (เอาหัวหมูมาเหยียบ) เพื่อให้หญิงสาวที่ทำผิดธรรมเนียมด้วยการ "ชิงสุกก่อนห่าม" สำนึกผิดและเพื่อป้องปราม

หญิงสาวคนอื่นๆมิให้เขาเป็นแบบอย่าง หลังจากทำพิธีแล้ว หญิงสาวและลูกในท้องก็จะได้รับการคืนกลับสู่อ้อมอกของชุมชนดั้งเดิม

ภาคีผู้ทำโครงการขยายเป้าหมายเดิมที่มุ่ง "การแก้ไขปัญหา" มาสู่มิติเชิงสุขภาพคือ "การป้องกันปัญหาโรคต่างๆที่จะเกิดความสัมพันธ์" เช่น โรคเอดส์ และได้วางแผนในการวัดประเมินผลของมิติด้านสุขภาพเอาไว้อย่างละเอียดดังนี้

ประเด็นที่ 1: การสร้างเสริมสุขภาพด้านร่างกายของคนในชุมชน จะวัดจาก

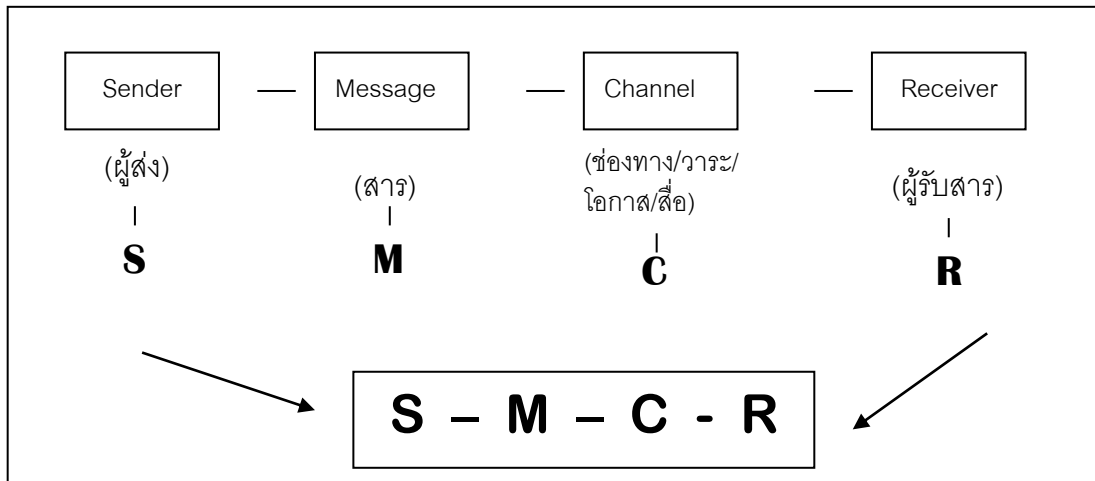
- จำนวนที่ลดลงของการแพร่ระบาดของโรคเอดส์ และโรคเพศสัมพันธ์ ด้วยวิธีการสอบถามจากสถานศึกษา สถานีอนามัย อบต.
- วัดจากการสังเกต การสัมภาษณ์เจาะลึกกลุ่มเป้าหมายหลัก (เด็ก/เยาวชนในโรงเรียน 400 คน)
- วัดจากการสอบถามพูดคุย/สัมภาษณ์เจาะลึกกับคณะกรรมการสถานศึกษา (คณะครูและผู้ปกครอง)
- วัดจากการมีส่วนร่วมของคนกลุ่มต่างๆในชุมชนว่ามีความรู้ความเข้าใจเรื่อง การป้องกันสุขภาพอย่างไร

ประเด็นที่ 2: การสร้างเสริมสุขภาพด้านสังคม จะวัดจากตัวอย่างกิจกรรมเหล่านี้เช่น

- จำนวนองค์กร สถานศึกษา กลุ่มบุคคล บุคคลต่างๆในชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วมแรงร่วมใจกันในการจัดกิจกรรมต่างๆในโครงการ
- วัดจากการสังเกต/การบันทึกและการสัมภาษณ์เจาะลึกจากผู้ที่มาเข้าร่วมพิธี "กินหมูล้างดิน"
- วัดจากการสังเกต/การซักถามประกอบการจดบันทึกและการถ่ายภาพกิจกรรมของนักเรียนและชุมชน ทั้งกลุ่มเป้าหมายหลักและกลุ่มเป้าหมายรองที่เข้าร่วมกิจกรรมทุกกิจกรรม
- วัดจากการจัดเวทีเสวนาชุมชนเพื่อรับทราบความคิดเห็นและความพอใจของชุมชนต่อการจัดพิธีกรรมประเพณี "กินหมูล้างดิน" จากกลุ่มผู้สูงอายุ ประชาชนชาวบ้านผู้รู้ คณะกรรมการชุมชนผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย

ฯลฯ

(8.3) การประเมินผลตามทฤษฎีการสื่อสาร เนื่องจากโครงการสพส.ทำงานกับ "สื่อพื้นบ้าน" ซึ่งเป็นสื่อประเภทหนึ่ง ดังนั้นแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังการทำงานจึงเป็นทฤษฎีเบื้องต้นของการสื่อสารที่ว่าด้วยองค์ประกอบธาตุทั้ง 4 ของการสื่อสารคือ

ภาพที่ 17: ธาตุทั้ง 4 ของการสื่อสาร

เมื่อใช้แนวคิดเรื่องการสื่อสารเป็นเครื่องฟุ้งความคิดเบื้องต้น เวลาที่ภาคิพิจารณาปัญหาของสื่อพื้นบ้าน ก็อาจจะวิเคราะห์ได้ว่าสื่อพื้นบ้านเกิดปัญหาในธาตุทั้ง 4 และในช่วงเวลาที่ทำกิจกรรมจึงอาจพิจารณาได้ว่า การดำเนินโครงการนั้นก็เพื่อการ "พัฒนา" ธาตุทั้ง 4 ของการสื่อสารนั่นเอง

จากทัศนะเบื้องต้นนี้ เราจึงสามารถจะนำเอาแนวคิด S-M-C-R มาเป็นประเด็นในการติดตามประเมินโครงการได้ ตัวอย่างเช่น โครงการ "เพลงเรือแหลมโพธิ์" โดยผู้เขียนจะลงวิเคราะห์สถานการณ์ของสื่อพื้นบ้านเพลงเรือแหลมโพธิ์ โดยใช้แบบจำลอง S-M-C-R ดังนี้

● สถานภาพเพลงเรือแหลมโพธิ์ในอดีต

S : ผู้เล่น มีอยู่มากมายทุกเพศทุกวัย เรียกว่า "แม่เพลง" (ไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชาย)

M : เนื้อหาของเพลง มีอยู่หลายประเภทตามสถานการณ์ต่างๆ เช่น ชมความงามตามธรรมชาติ เหตุการณ์บ้านเมือง เสียดสืล้อเลียนสังคม ตลกขบขัน บุกาพุทธศาสนา อบรมบุตรหลาน ฯลฯ แล้วแต่ความถนัดของผู้แต่ง

C : ช่องทาง/สาระโอกาสที่เล่น วันเทศกาลช้กพระ (เดือนสิบ) วันออกพรรษา ฯลฯ

R : ผู้ฟัง เป็นชาวบ้านทั่วไป ทุกุ่นทุกวัย ไม่ว่าผู้เฒ่าผู้แก่ บ่าวสาวหนุ่มในหาดแหลมโพธิ์ จ.สงขลา ร้องร่วมเล่นได้ทุกคน

● สถานภาพของเพลงเรือแหลมโพธิ์ในปัจจุบัน (ก่อนทำโครงการ)

เกิดการหดตัวในองค์ประกอบของธาตุของการสื่อสารทั้งหมด โดยเฉพาะในเรื่องของช่องทาง และผู้ส่งสาร

S : **ผู้เล่น** ปัจจุบันมีแต่กลุ่มคนเฒ่าคนแก่กลุ่มเล็กๆเท่านั้นที่ร้องเล่นเป็น ส่วนเด็กและเยาวชนจะไม่มีมาร้องเลย ไม่แม้กระทั่งจะรู้จักเพลงเรือแล้ว

M : **เนื้อหาเพลง** ยังคงมีลักษณะเช่นเดิม

C : **ช่องทาง** เนื่องจากช่องทางเดิมคืองานแห่เรือชักพระทางน้ำเปลี่ยนไปเป็นทางบก การร้องเพลงเรือจึงหมดช่องทางการแสดงออก

R : **ผู้รับสาร** ปัจจุบันมีแต่กลุ่มผู้สูงอายุเท่านั้นที่จะร้องเล่นและรับฟังกันเอง ดังนั้น เมื่อมีการจัดทำกิจกรรมต่างๆในโครงการ "เพลงเรือแหลมโพธิ์" และต้องการจะวัดประเมินว่า โครงการนี้ได้สร้างการเปลี่ยนแปลงอะไรให้เกิดขึ้นบ้าง ภาศิ์ผู้ทำโครงการก็สามารถจะวัดจากแบบจำลอง S-M-C-R ได้ดังนี้

S : **ผู้เล่น** ภาศิ์ผู้ทำโครงการได้วางเป้าหมายที่จะสร้างผู้เล่นเพลงเรือ โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนชายหญิงในพื้นที่ทำโครงการประมาณ 100 คน ทั้งในแง่การเป็นแม่เพลง การเป็นลูกคู่ การแต่งเพลงที่ถูกต้อง

M : **เนื้อหาสาระ** นอกเหนือจากการแต่งเนื้อหาเพลงแบบเดิมแล้ว ภาศิ์ก็จะเพิ่มขยายการแต่งเนื้อหาสาระของบทเพลงให้สอดคล้องกับการสร้างเสริมสุขภาพของชุมชน

C : **ช่องทาง/โอกาส** สาระของการแสดงเป็นตัวแปรที่สำคัญที่สุดของการสูญหายของสื่อเพลงเรือ ดังนั้น ภารกิจของภาศิ์จึงเป็นการขยายช่องทางการสื่อสารให้มากที่สุด เช่น ขยายจากการเป็นสื่อประเพณี มาเป็นสื่อการเรียนการสอน (ในโรงเรียน) เป็นสื่อประชาสัมพันธ์ หรือสื่อเฉพาะกิจในโอกาสต่างๆ เช่น การรณรงค์ละเลิกอบายมุข การอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น การรณรงค์ใช้เลือดออก/กำจัดยุงลาย ฯลฯ

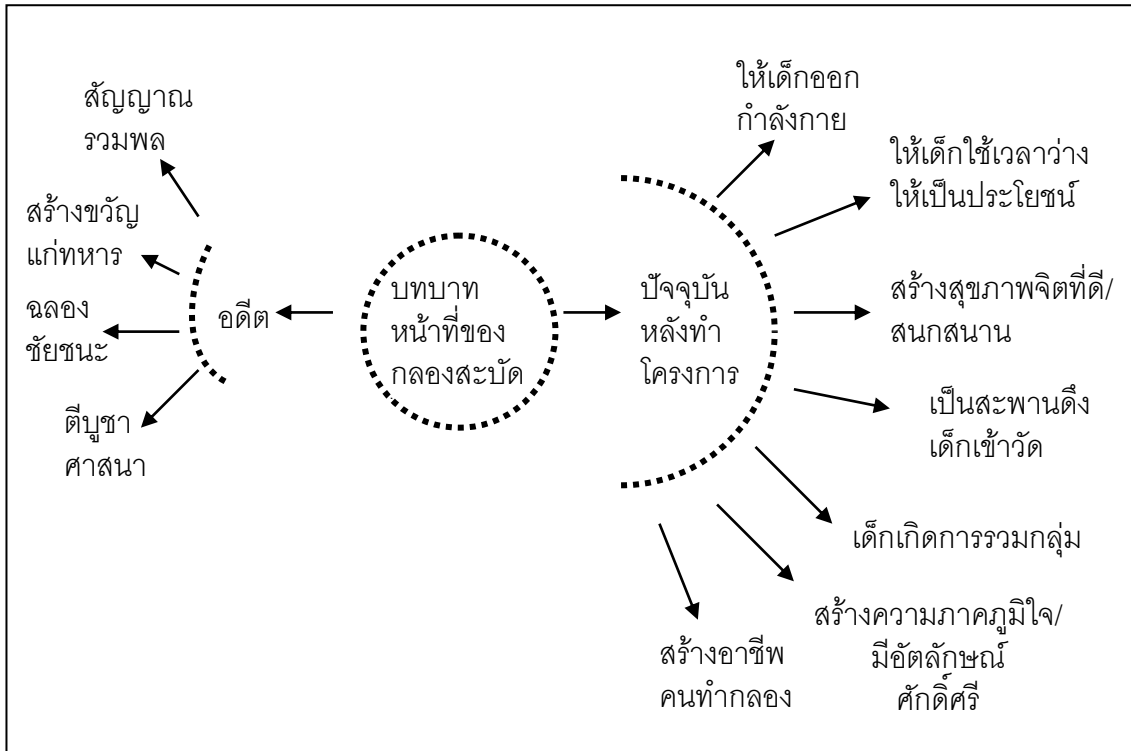
R : **ผู้รับสาร** เมื่อช่องทางวาระโอกาสการแสดงมีมากขึ้น ปริมาณและประเภทของผู้รับสารก็จะมีมากขึ้นตามไปด้วย

(8.4) การประเมินบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน อีกแนวคิดทฤษฎีหนึ่งที่โครงการสพส. นำมาใช้เป็นหลักในการทำงาน คือทฤษฎีบทบาทหน้าที่พื้นบ้านที่มีต่อชุมชน โดยทฤษฎีนี้จะอธิบายว่า การที่สื่อพื้นบ้านจะดำรงอยู่ได้ในชุมชนก็เนื่องจากสื่อพื้นบ้านนั้นๆได้แสดงบทบาทหน้าที่ต่างๆต่อชุมชน ในทางกลับกัน หากสื่อพื้นบ้านประเภทใดเริ่มลดน้อยถอยบทบาทหรือปราศจากหน้าที่ใดๆต่อชุมชน สื่อพื้นบ้านนั้นก็ย่อมจะล้มหายตายจากไปจากชุมชนนั้น

จากทฤษฎีนี้ สพส.จึงวิเคราะห์ว่า สาเหตุหลักที่ทำให้สื่อพื้นบ้านทั้งหลายอยู่ในสภาพทรุดโทรมหรือถึงกาลดับสูญ ก็เนื่องจากมีสถาบันใหม่ๆเข้ามาทำหน้าที่แทน เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล สื่อมวลชน ฯลฯ จนทำให้สื่อพื้นบ้านหมดที่ยืนและหมดความหมายต่อชุมชน

ดังนั้นกระบวนการทำงานสื่อพื้นบ้านหรือเสริมกำลังให้แก่สื่อพื้นบ้าน แนวทางหนึ่งก็คือ **การฟื้นฟู**บทบาทหน้าที่เดิมของสื่อพื้นบ้านให้มีชีวิตชีวาขึ้นมาใหม่ **การพลิก**ให้เห็นหน้าที่เดิมๆที่เคยมีอยู่ รวมทั้ง**การสร้างสรรค**หน้าที่ใหม่ๆให้แก่สื่อพื้นบ้าน

ด้วยเหตุนี้ มิติของการประเมินผลในงานของสพส.จึงเป็นการประเมินบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน ดังตัวอย่างเช่น การประเมินในโครงการ "กลองสะบัดไชย" จ.ลำพูน ที่ได้เปรียบเทียบบทบาทหน้าที่ของกลองทั้งในอดีตและปัจจุบัน (หลังจากทำโครงการ) แล้ว ดังนี้

ภาพที่ 18: บทบาทหน้าที่ของกลองสะบัดไชยในอดีตและปัจจุบัน

ภาคีโครงการกลองสะบัดไชยได้ศึกษาบทบาทหน้าที่ของกลองสะบัดไชยตั้งแต่ครั้งอดีตว่ามีมากมายหลายประการเช่น

- เป็นสัญญาณในการรวมพลยามมีศึกสงคราม
- สร้างขวัญกำลังใจให้ทหารฮึกเหิม
- ตีกลองเวลาได้ชัยชนะ (จึงได้ชื่อว่า "กลองสะบัดไชย")
- หลังจากหมดหน้าที่ในการสงครามก็ได้ถูกนำมาไว้ที่วัด และใช้ตีเพื่อบูชาในงานบุญต่างๆ (จึงได้มีอีกชื่อว่า "กลองไชยมงคล")

สำหรับภาคีที่ทำโครงการได้เพิ่มพูนพัฒนาหน้าที่ของกลองสะบัดไชยขึ้นมาอีกมากมาย
คือ

- เอมามาปรับให้เป็นการออกกำลังกายสำหรับเด็ก
 - เอมากลองมาแก้ปัญหาชุมชนที่เยาวชนใช้เวลาว่างในทางที่ไม่เหมาะสม เด็กมีปัญหา ดิตยาเสพติด ดิตเกม เมื่อมีโครงการนี้ เด็กก็ติดสิ่งไร้ประโยชน์น้อยลง
 - การตีกลองเป็นหมู่ทำให้เกิดความสนุกสนาน มีจังหวะจะโคน
 - เนื่องจากโครงการใช้วัดเป็นสถานที่ฝึกซ้อม จึงเท่ากับเป็นการดึงเด็กให้เข้าวัด ทางอ้อม ทำให้เด็กหวนกลับคืนสู่สถาบันศาสนา เป็นการสร้างช่องทางให้เด็กได้เห็น ภาพในศาลาการเปรียญหรือเจ้าอาวาสลงมาพูดคุยอบรมสั่งสอน รวมทั้งยังเป็นการ สร้างโอกาสให้เยาวชนได้ช่วยงานการของวัด
 - เด็กที่มาตีกลองรวมกันได้เกิดการรื้อฟื้น "กลุ่มหนุ่มสาว" (เป็นกลุ่มตามแบบประเพณี ของภาคเหนือที่หายไปในช่วง 30-40 ปีที่ผ่านมา) เพื่อมาช่วยงานต่างๆของชุมชน เรียกว่า "กลุ่มเยาวชนกลองไชยมงคล"
 - เมื่อเด็กมีโอกาสไปตีกลองแข่งขัน/ประกวดหรือออกแสดงตามงานต่างๆ ก็ทำให้เด็ก บังเกิดความภาคภูมิใจ รู้สึกมีศักดิ์ศรี มีอัตลักษณ์
 - สำหรับคนที่ทำกลองเป็น ก็สามารถสร้างเป็นอาชีพมีรายได้
- ทั้งหมดนี้เป็นการประเมินบทบาทหน้าที่ใหม่ของกลองสะบัดไชยที่ทางโครงการฯได้

สร้างสรรค์ขึ้นมา

(8.5) การประเมินผลตามลักษณะเฉพาะของสื่อพื้นบ้าน เนื่องจากโครงการสพส.ได้ เปิดรับการทำงานกับสื่อพื้นบ้านทุกประเภทโดยถือหลักความสมัครใจและความสนใจของภาคี ดังนั้น ในจำนวนโครงการ 60 กว่าชุด จึงประกอบด้วยประเภทของสื่อพื้นบ้านที่หลากหลาย และเนื่องจากสื่อแต่ละประเภทล้วนมีลักษณะเฉพาะตัว ดังนั้น การประเมินผลจึง จำเป็นต้องพิจารณาลักษณะเฉพาะดังกล่าวของสื่อด้วย

ตัวอย่างเช่น **พวกสื่อประเภทพิธีกรรม** เช่น พิธีไหว้ผีปูง่า เทศน์มหาชาติ บุญยะเหวด กฐินแบบถวดแทน พิธีกินหมูล้างดิน พิธีเหยา สอนขวัญ เต้าแม่ นางดั่ง ไต่ตะครีม ฯลฯ ลักษณะของ สื่อพิธีกรรมเหล่านี้มักจะมีปัญหาหลักคือ กำลังจะสูญหายซึ่งจำเป็นต้องรื้อฟื้น หรือยังคงดำรงอยู่ หากทว่าหลงเหลืออยู่แต่รูปแบบ แต่ปราศจากเนื้อหา/คุณค่า/ความหมาย ดังนั้น การ ประเมินผลที่สำคัญของเรื่องพิธีกรรม จึงต้องมุ่งเน้นที่การวัด "ความครบครัน" ทั้งรูปแบบและ เนื้อหาของพิธีกรรมเมื่อมีการรื้อฟื้นสืบทอด ปรับประยุกต์ หรือส่งเสริมเผยแพร่

ส่วนสื่อประเภทการแสดง เช่น รำนกโต เพลงโคราช ค่าวซอ เห่งตึก เอ็งกอ อายี รำ สวดหน้าศพ ฯลฯ ลักษณะของสื่อการแสดงผลนั้นจะมีลักษณะเฉพาะตัวคือ เมื่อมีการทำกิจกรรม การฝึกฝนกลุ่มเป้าหมายไปแล้ว จะต้องมีการ "การจัดงานเพื่อการแสดงผลออก" ในรูปแบบต่างๆเช่น โครงการ ฌญา จ.ชัยภูมิ จะต้องจัดให้มีการประกวดในงานประเพณีบุญเดือนหก ศาลเจ้าพ่อพญา แล เพลงโคราชก็ต้องมีการจัดงานประกวดใน "วันนัดพบเพลงโคราช" ดังนั้น การวัดและ ประเมินผลสื่อการแสดงผลจึงต้องวัดผลจากกิจกรรมการแสดงเหล่านี้

(8.6) ตัวชี้วัดแบบสพส. (indicator) เนื่องจากตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับโครงการสพส. นั้น มักจะมีลักษณะเป็นนามธรรม ไม่ว่าจะเป็นตัวแปรที่ระบุอยู่ในวัตถุประสงค์หรือในกิจกรรมก็ตาม เช่น การตั้งเป้าหมายว่า "จะมีการรื้อฟื้นคุณค่า..." "จะมีการสืบทอดจิตสำนึก..." จากลักษณะตัว แปรที่เป็นนามธรรมเหล่านี้ จึงมีความจำเป็นเมื่อจะมีการวัดและประเมินผลโครงการที่จะต้องมีการสร้าง "ตัวชี้วัด" เพื่อตอบคำถามง่ายๆว่า จะรู้ได้อย่างไรว่า "การรื้อฟื้นคุณค่านั้นได้ผลแล้ว" "การสืบทอดจิตสำนึกนั้นประสบความสำเร็จแล้ว"

ในหลายโครงการของสพส. ภาคิได้คิดค้นตัวชี้วัดที่จะช่วยในการวัดและประเมินผลที่จะ นำมายกเป็นตัวอย่างดังนี้

- โครงการ "เสียงพินอีสาน ตำบลบ้านแฮะ" จ.อุบลราชธานี มีตัวชี้วัดดังนี้

- (1) มีชาวบ้านเป็นคณะกรรมการดำเนินโครงการ
- (2) ชุมชน/เยาวชนมีข้อมูลในด้านปัญหาของชุมชนทุกกลุ่มบุคคล
- (3) มีตัวเลขการลดอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นในชุมชน
- (4) เยาวชนมีการตั้งกลุ่มงดเหล้า
- (5) เยาวชนมีความรู้ความเข้าใจในการทำ CD เพื่อเพิ่มช่องทางขยายของสื่อ
- (6) เยาวชนมีความตระหนักถึงโทษของยาเสพติด
- (7) เยาวชนตระหนักถึงความรัก/ความสามัคคีในชุมชน
- (8) เยาวชนมีความรู้/ความสามารถในการสร้างและบรรเลงพินตามงานต่างๆได้
- (9) เยาวชนเข้าใจในคุณค่าของการไหว้ครู
- (10) คณะทำงาน/คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบลและองค์การบริหารส่วน ตำบลได้เรียนรู้กระบวนการนำสื่อพื้นบ้านมาใช้เพื่อสร้างและเสริมสุขภาพะ ชุมชน

- โครงการ "ฝึกเจิงและมวยไทยศิลปะการต่อสู้และป้องกันตัวของคนล้านนา"

จ.ลำพูน มีตัวชี้วัดดังนี้

- (1) มีการฟื้นฟูรูปแบบ/แนวคิดศิลปะการป้องกันตัวแบบเจิงและมวยไทยในกลุ่ม เยาวชน

- (2) เยาวชนเกิดความรักและความภาคภูมิใจและร่วมสืบทอดศิลปะป้องกันของ
ล้านนา
 - (3) เยาวชนได้ออกกำลังกายด้วยการฝึกเจิงและมวยไทยอย่างถูกต้อง
 - (4) เยาวชนมีความปลอดภัยจากปัญหายาเสพติด
 - (5) เยาวชนมีสุขภาพร่างกาย อารมณ์ สังคม จิตวิญญาณที่ดีขึ้น
 - (6) เกิดเครือข่ายการฝึกมวยไทยและเจิงในกลุ่มเยาวชนในตำบลและนอกตำบล
-